

letnik XII
številka

5

**jezik
in
slovstvo**

1967

Jezik in slovstvo

Letnik XII. številka 5

Ljubljana, maj 1967

Časopis izhaja od januarja do decembra (osem števil)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Glavni in odgovorni urednik Jože Toporišič, Ljubljana, Aškerčeva 12

Uredniški odbor: Franc Zadavec, Janez Sivec

Tehnični urednik: Ivo Graul

Tiska tiskarna GP »Celjski tisk« v Celju

Opremila inž. arh. Jakica Acceto

Naročila sprejema uredništvo JiS, Aškerčeva 12

Tekoči račun pri SDK 501-8-4

Letna naročnina N-din 20 (200 din), polletna N-din 10 (1000 din), posamezna številka

N-din 2,50 (250 din);

za dijake, ki dobivajo revijo pri poverjeniku, N-din 10 (1000 din);

za tujino celoletna naročnina N-din 30 (3000 din)

Rokopise pošiljajte na naslov urednikov

Vsebina pete številke

Razprave in članki

Anton Slodnjak O Cankarjevem Epilogu Vinjetam 1899 133

Władysław Lubaś Pripombe o pomenu lastnih imen 146

Zapiski, ocene in poročila

Jože Stabéj Iz zgodovine slovenskih besed čompa, čompe 152

Kajetan Gantar Zgodovina grške književnosti I 154

F. Jakopin Nova revija za kulturo ruskega knjižnega jezika 160

Ivan Dolenc Pozabljeni slovenski kulturni delavci 162

Kronika

J. Toporišič Nečisti prijemi Janeza Gradišnika 163

Gradivo

V oceno smo prejeli 5/3

Naročnikom 5/3

Anton Slodnjak

O CANKARJEVEM EPILOGU VINJETAM 1899¹

Cankarjev Epilog Vinjetam, datiran 1. maja 1899, je prvi globlje razlagal Izidor Cankar 1925 v uvodu v I. zvezek Zbranih spisov, češ da ga je treba umeti kot pisateljevo izpoved, da je zmagala »nekako z letnico 1897« v njem »dekadencija« ali čisto subjektiven umetniški nazor. V uvodu v VI. zvezek Cankarjevih Zbranih spisov je urednik 1927 svojo trditev iz prvega zvezka poglobil. Ko je razpravljal o dobi, v kateri je Ivan Cankar zapisal posamezne novele in črtice zbirke Ob zori, je karakteriziral njo in avtorja knjige takole: »V umetnosti je bil to čas impresionizma, imitativno-opisujoče muzike, literarnega naturalizma, a obenem čas, ko so se skušale na drugih, duševnih temeljih zgraditi nove, nenaturalistične umetnostne forme, pri čemer je bil med literati eden prvih in gotovo najbolj radikalen in najbolj viden Maeterlinck. Ivan Cankar je bil med Slovenci prvi pristaš tega prizadevanja, a je bil prost današnjih razvojnih teoremov, ni sebe nikoli smatral za objekt lastnih zgodovinskih študij in ni svojega dela uravnaval po kakih apriornih, zaželenih etapah; bil je nasprotnik teoretičnih razprav o umetnosti in je imel sila preprosto »estetiko«, katere poglavito in edino načelo je bilo: umetniško delo je lepo, če je »odkritosrčno«. In ker je živel v tej dobi z dvema dušama, ker jo je doživljal vso, kar je je bilo, in ker mu je bilo vse pisanje le iskrena izpoved, ni bilo drugače mogoče, kakor da je elementarna sila sodobne naturalistične miselnosti zdaj pa zdaj pretrgala ideološko doslednost njegovega dela ter se sredi med drugačnimi pesnikovimi smermi uveljavila po svoje.«

Ivan Grafenauer je v Cankarjevem življenjepisu v Biografskem leksikonu 1925 zapisal, da je v epilogu Vinjet, ki ga je v glavnem citiral, Cankar jasno izrazil spoznanje, da naturalizem ni bil izrazilo za to, kar je hotel povedati, temveč da sta to bila impresionizem in simbolizem. V Pregledu slovenskega slovstva sem 1934 sam razlagal Cankarjev Epilog kot odločno, vendar bolj nagonsko kakor zavestno duhovno kretnjo, s katero je Cankar odvrget »priučeni naturalistični umetniški nazor ter se skladno z osnovami svojega bistva posvetil simbolizmu, ki mu je bil bolj ali manj duhovno prirojen.

Urednik Cankarjevih izbranih del Boris Merhar je 1951 v opombah k prvi knjigi opisal genezo Epiloga ter označil njegovo vsebino kot »prelom z naturalizmom in preokret k novi romantiki«. Opomnil je, da se ta preusmeritev v Can-

¹ Predavanje v Slavističnem društvu 1966.

karju ni zgodila bliskovito, temveč da se je pripravljala vsaj že od ciklusa Helena, ki ga je Cankar objavil v februarški in marčni številki Ljubljanskega zvona 1896, pesnil pa že od poletja prejšnjega leta. Epilog sam pa bi po Merharjevem mnenju mogli razumeti tudi kot opis tistega trenutka, ko se je Cankar »jasno zavedal svojih spremenjenih literarnih nazorov«. In to bi se bilo utegnilo zgoditi nekoč februarja ali marca 1897.

V peti knjigi Zgodovine slovenskega slovstva je Jože Mahnič 1964 označil vsebino Epiloga z besedami: »V umetnosti se (Cankar) načelno odreka hladno objektivnemu, naturalističnemu prikazovanju življenja, ki ga bo poslej v smislu psihološke neoromantike podajal le skozi prizmo toplega osebnega čustvovanja.« K temu pa navaja kot dokaz izvorni stavek iz Epiloga: »K vragu vse teorije! Moje oči niso mrtev aparat; moje oči so pokoren organ moje duše, — moje duše in njene lepote, njenega sočustja, njene ljubezni in njenega sovraštva...«

Nekako v istem času kakor Mahnič je Dušan Pirjevec v knjigi Ivan Cankar in evropska literatura označil epilog Vinjet kot avtorjevo poročilo, da je »sprejel načelo večnih idej in večne duše«, kar da se je zgodilo ob njegovem stiku z moderno literaturo, češ da je Cankar »ostajal sredi svojega borbenega, ob naturalizmu se oplajajočega zamaha notranje nepotešen, praznih rok in praznega srca, utrujen do smrti.«

Ob Maeterlincku in Emersonu, ob moderni literaturi sploh pa se je po Pirjevčevem mnenju »tako rekoč povrnil k svojemu lastnemu izvoru, k temeljnim pobudam lastne osebnosti; ali z drugimi besedami: s pomočjo spiritualističnega monizma, oprt na načela vesoljne duše in večnih idej, izhajajoč iz identitete vesoljnega in individualnega duha, je zavaroval zdaj svoj temeljni življenjski interes, svoje vizije, svoje sanje, svojo osebnost in s tem seveda tudi primat človekovega duha in človeka sploh.«²

Preden poskušamo povedati kako dopolnilno ali spreminjevalno besedo k omenjenim razlagam Cankarjevega Epiloga, si moramo ta važni dokument našega slovstva z nekoliko obširnejšim navajanjem njegove vsebine priklicati v spomin. Spis je že avtor razčlenil v pet delov. V prvem je prikazal svojo naturalistično epizodo, kakor jo je doživljal v debatah Literarnega kluba od jeseni 1896 po dunajskih kavarnah. V drugem, nedvomno osrednjem delu pripoveduje z zanosnimi besedami o čudoviti preobrazbi, ki se je zgodila v njegovem »ate-ljeju« in v njem samem. K temu himničnemu poročilu je dodal v tretjem delu satiričen ekskurz o slovenskem pesniškem formalizmu in epigonstvu. Sklenil ga je s ponovnim poudarkom lastne subjektivnosti in s tem opravičil, zakaj je v knjigi »narisal... samo par ponižnih vinjet« in zakaj ni poskusil napisati »velikega teksta«. V prihodnjem odstavku se je povrnil k temi »velikega teksta«, ki jo je zaslutil v socialni revoluciji prihodnosti. Toda pripomnil je, da njega »vznemirja mnogo bolj /to/ strašno duševno uboštvo, ki je razlito kot umazano morje po vsej naši mili domovini«. Ne v javnem in ne v privatnem življenju ne vidi »ne duše ne srca«. A kadar »zasiže kje slučajno žarek svete idealnosti, žarek čiste duše«, ga takoj uniči slovensko nazadnjaštvo. V sklepnem delu je klical po ljubezni, ker je začutil bližanje »dolge noči« in naval žalosti. Kljub temu je zaključil Epilog s ponovnim satiričnim posmehom »slavnim slovenskim estetikom in filozofom«, ki mu pomagajo s svojo smešnostjo, neumnostjo prenašati »težko« življenje.

² Prim. n. m. str. 355.

V prvem delu je Cankar opisal naturalistično epizodo poleg navedbe manj važnih podrobnosti s temi značilnimi stavki: »Svoje dni smo prisegali po dunajskih kavarnah na zastavo skrajnega realizma. Spominjam se, kako smo rušili in stavili z največjo lahkoto vse mogoče estetične teorije... Zazelelo se nam je nemirnega življenja, novih dejanj, boja in viharja — in slučajno smo naleteli na realizem. Bog ve kako se je to zgodilo... ko bi bil kdo o pravem trenutku vrgel med nas besedo simbolizem — satanizem — misticizem, — dobro, lomili bi bili kopja za simbolizem, satanizem ali misticizem... Naša dolžnost je bila v tistih časih, da smo gledali življenje s hladnimi očmi — sivolasi filistejci brez duše. Naša dolžnost je bila, da smo vzeli to življenje, kakršno nam je prišlo ravno naproti, da smo vtikali svoje prste pod njegove najskrivnejše gube, da smo secirali z mrzlo krvjo ter polagali na sonce vse njegove dele, umazane in neumazane...« In nato je pristavil: »Rajši umazane.« Toda ta pristavek je ostal v rokopisu. Ni natisnjen ne v izvorni izdaji Vinjet ne v nobenem ponatisu. Osrednji del, ki je odločilnega pomena za vsebino Epiloga in ga je tudi razmeroma težko razložiti, pa slove: »In pripetilo se je v mojem ateljeju nekaj čudovitega. /.../ Zbral sem svoje modele, kakor sem jih bil pobral na cesti: — kos vsakdanjega življenja brez vsebine, brez »ideje«, brez vsake zveze z večnostjo, svetovno dušo in drugimi ropotijami, ki so jih bili bacnili enkrat za vselej iz hrama umetnosti. /.../ Pripetilo se je nekaj čudovitega v mojem ateljeju in v meni samem. /.../ Moji modeli so oživel. Iz teh motnih oči je zasijala duša, — sončna luč izza megle... Znane osebe in vsakdanje zgodbe so se spajale v dovršeno harmonijo; sedanost je stala pred mano v jasnem soglasju z davno minulimi časi in s krasno prihodnostjo, o kakršni je sanjalo moje srce v svojih najlepših urah; stal je pred mano ves kratki trenutek od Adama do Antikrista. /.../ Videl sem ta kratki trenutek v pogledu umirajočih oči — v smehljaju ljubečih usten, — čul sem ga iz vzdih izmučenih prsi. /.../ To ni bil več samo kos blatnega življenja, to ni bila samo pest mastne ilovice, pobrane na najbližji njivi /.../ vdal sem se s tiho razkošnostjo samemu sebi. K vragu vse teorije! Moje oči niso mrtev aparat; moje oči so pokoren organ moje duše, — moje duše in njene lepote, njenega sočutja, njene ljubezni in njenega sovraštva. /.../ Zunaj je zima in noč, ali v moji sobi plava mehki pomladni vonj. S smehljajočimi očmi stopajo predme moje lepe mlade sanje... Moja ljubica je položila svoje mehke roke krog mojega vrata... kakor tihe sence, vstajajo krog mene moji žalostni dnevi... pred sabo vidim smehljaj na mrtvem obrazu svoje matere. /.../ Moji modeli so oživel. Dahnil sem vanje svoje misli... svoje sanje... svoje življenje. /.../ Jaz sem naravnost nesrečen, da sem se tako brezobzirno izneveril vsem teorijam. Moja vest trpi neizmerno pod težo te krivde. /.../ Kakor sem rekel: — globoko sem užaljen, da nimam nikakega opravka z rubrikami. Jaz nimam tiste moči, da bi oklepjal samega sebe v kakšne okove...«

Dušan Pirjavec je opozoril na to, da je Cankar izpovedal sorodna doživetja in spoznanja tudi v pesnitvi Utrujen, ki je bila natisnjena v Ljubljanskem zvonu 1898, str. 727. Pri tem pa je prezrl, da je naš avtor poslal starejšo varianto te pesmi pod naslovom Prolog že 21. avgusta 1898 v pismu Župančiču. V njej je prikazal naglo in odločno slovo od »harlekinov v rdečih kravatah« in od »polišinelov³ v narodnih surkah« ter srečanje s »sencami iz groba«, ki stopajo predenj in mu s hladnimi rokami hladijo »razpaljeno čelo«. Nad njim so zazvenele »senti-

³ Polichinelle (it. pulcinella) = komična figura v napolitanskih burkah (pulcino = piščanček)?, v francoskem jeziku tudi glumač ali nepomemben človek.

mentalne strune« in njegova roka se je dotaknila harfe, vzdigujoče so »od zemlje do neba«. V natisnjem besedilu pesmi Utrujen pa se je pesnik poslovil od harlekinov »v belih manšetah« in od polišinelov »v suknhah modernih« in nato doživel isto preobrazbo, kakor jo je prikazal v prvi redakciji. Ta razloček kaže, da se je Cankar s prvo redakcijo, ki jo je imenoval Prolog, ker jo je namenil za uvodno pesem v ciklus Sentimentalni album, zloženi poleti 1898 v ljubezni do Anice Lušinove, poslavljajal od naturalizma ali »nove struje«; z natisnjeno redakcijo pod naslovom Utrujen pa je dajal slovo nekomu ali nečemu drugemu, kar je označil s podobama »harlekinov v belih manšetah in polišinelov v suknhah modernih« in kar nikakor ni mogel biti naturalizem, ki ga je bil upodobil v Prologu s »harlekini v rdečih kravatah«, niti domači realizem, označen s »polišineli v narodnih surkah«. Marsikaj kaže na to, da se je v pesmi Utrujen Cankar poslovil od tega, kar označujemo s terminom »evropska moderna«.

Tudi sam naslov Utrujen za prvotni Prolog narekuje isti zaključek. Ta naslov je namreč v očitni zvezi s Cankarjevim premišljevanjem, ki ga je bil opisal v pismu z dne 25. julija 1898 Anici Lušinovi z naslednjimi besedami: »V tem dolgem, večnem samotarjenju sem si napravil popolnoma svojo sodbo o življenju in o ljudeh in tisoč vprašanj me je mučilo neprestano, ne da bi mogel odgovoriti nanja. Kadar se mi je zdelo, da sem prišel v svojih mislih do konca, da sem spoznal jasno in razločno vse skrivnosti, — dvignilo se je pred mano kakor visoka stena in videl sem, da ne vem ničesar. Iskal sem po filozofih, ki so premišljevali vse življenje o zadnjih vzrokih življenja, a na najtežja vprašanja mi ni odgovoril noben. Vse se vrtil v krogu, — kadar človek misli, da je spoznal dovolj, takrat zapazi, da stoji zopet tam, kjer je pričel svojo pot. Zato je naravno, da se svet tako krčevito oklepa Boga; — iz njega si more razlagati vse in jasno mu je, čemu živi. A kadar nima več te vere, iskati mora resnico sam, če hoče, da je človek. Kadar pa prične iskati, naraščajo vprašanja zmerom bolj, dokler naposled ne obstane in ne more več naprej; in v svoji utrujenosti se oklene navadno tujih zmedenih nazorov ali pa se vrne, od koder je bil prišel...«⁴ In Cankar se je očitno vrnil tja, od koder je bil prišel.

A neopaženo je ostalo, da je že več mesecev prej in nekaj tednov pozneje prikazal isto preobrazbo, in sicer v avtobiografski črtici Jedna sama noč (S 25. in 26. XI. 1897) ter v noveli Ob smrtni postelji, ki so mu jo natisnili v zadnji številki Doma in sveta 1898. Trditi bi si skoraj upali, da je v teh spisih jasneje izoblikoval ista doživetja, ki jih je upodobil tudi v Prologu, nato malce spremenjeno v pesnitvi Utrujen in nekaj mesecev pozneje v himnično zanosnih stavkih Epiloga Vinjetam. V črtici je opisal poln kesanja začetek svoje preobrazbe — zadnje slovo od matere takole: »S tihimi koraki sem stopil k nji in se nagnil k njenemu obrazu. Ona me je gledala naravnost v oči mirno in nepremično, da me je pretreslo do mozga. Hotel sem jo prijeti za roko ali jo poljubiti na lice, toda nisem se ganil. Tako težko mi je bilo, kakor bi zagledal hipoma pred seboj vse svoje življenje — nehvaležnost, laž in nezvestoba... In ta trenutek je bila večnost...« V noveli pa je prikazal poslednjo noč materinega življenja, ki jo je prečul ob materini smrtni postelji, takole: »Fran je ostal sam. Postavil je stol ob materino posteljo in se naslonil s komolcem na blazino. /.../ Kakor bi jih radovoljno prizval, stopali so predenj najlepši trenutki iz jasnih minulih let. Prizori, na katere se pozneje nikdar več spominjal ni,

⁴ (Pismo Ivana Cankarja I., str. 408.)

vstali so hipoma pred njegovimi očmi, brezskrbni in srečni, vsi prepojeni in pretkani z najlepšo sončno svetlobo. Takrat še ni živel svojega življenja, lahko se je naslanjal pri vsaki malekosti skrbi na druge, ki so delali in skrbeli zanj . . . In ne da bi se zavedal, stisnil je z obema rokama velo materino desnico in se je dotaknil z vročim čelom. Oh, nikdar več jih ne bo, nikdar več tistih mirnih, lepih časov . . . sam sredi med ljudmi, sam in izgubljen, in v meni ni ne moči ne tolažbe. / . . . / Očital si je »otroško sentimentalnost«, ali kljub temu mu je bilo pri srcu žalostno in tako sladko obenem kakor še nikdar prej. / . . . / Mati se je ozrla nanj, razjedene ustne so se ljubeče nasmehljale. / . . . / »Ali si ti pri meni? Kaj nisi nič utrujen?« / . . . / Hotel ji je reči nekaj iskrenega, ljubezni polnega, pa ni dobil besed in sklonil se je niže k njej in jo božal po čelu. / . . . / »Ravno kar sem se zbudila in, — misli si, Fran, kaj se mi je sanjalo . . . ! Ležala sem nekje visoko gori v črni in posrebreni rakvi, in vse polno luči je gorelo. Vi pa ste stali naokrog in vsi ste bili tako srečni in veseli, kakor bi se odpravljali na svatbo . . . « »Mama! Mama!« / . . . / Solze so se mu utrle iz oči in stiskal ji je roko in jo poljubljal. / . . . / »Kaj hočemo brez vas, mama? Kdo nas bo ljubil?« / . . . / »Ti jim ostaneš, Fran; zato mi ne bo pretežko, kadar umrjem . . . Ti jih boš tolažil, samo nate se bodo opirali. Ti sam boš njihova mati in njihov oče in edina prihodnost . . . « / . . . / Govorila je zmerom bolj počasi in z muko, in trepalnice so se polagoma strnile. Smehljaj je stal na licih in ustne so v polsanjah še vedno lahko trepetale. / . . . / »Samo nate se bodo opirali . . . « / . . . / Fran je čutil v sebi nekaj čudovitega, silnega, kakor bi se vse njegove moči potrojile, njegov razum zbitril, kakor bi zginil z njegove duše hipoma vsak dvom in nepokoj, kakor bi stopil s tem trenutkom resno in krepko na trdna tla. / . . . / »Ali nam ne pridejo pri teh stavkih sami od sebe v spomin zanosna priznanja iz epiloga: »Pripetilo se je nekaj čudovitega v mojem ateljeju in v meni samem . . . « itd. Toda med le-temi in opisom slovesa od umirajoče matere v noveli ob Smrtni postelji so še druge paralele. Navedimo še nadaljnje vrstice: »Ti sam boš njihova mati in njihov oče in edina prihodnost . . . « — Izprva sam ni mogel natanko razumeti mogočnega preobrata v svojem mišljenju in v svojih čutih. Toda prejšnje zdvajanje in nepotrebno, mučno razglabljanje samega sebe, svoje »zapuščenosti« in »brezpomembnosti«, se mu je zazdelo smešno in malenkostno. Takoj v prvem hipu ni mogel jasno razbrati, kaj se je zgodilo z njim, a vedel je določno, da je stopil na prag novega življenja, z doslej neznanimi dolžnostmi, in da se je napolnila pusta praznosta v njegovi duši. — »Zjutraj je mati umrla. Gube na obrazu so se hipoma poizgubile in vsem se je zdelo, kakor da je zatrepetal na licih sončni žarek. Trepalnice so se zatisnile same, smehljajoče ustne so ostale lahko odprte.«

Težko bi pač mogel kdo tajiti, da tisti »kratki trenutek v pogledu umirajočih oči — v smehljaju ljubečih usten in v vzdihu izmučenih prsi,« ki je preobrazil Cankarja in njegovo umetnost, kakor je izpovedal v Epilogu k Vinjetam, ni bil v ustvarjalno sfero povzdignjen smehljaj umirajoče matere in njene prošnje sinu, naj on na mesto nje skrbi za družino, kakor smo ju spoznali v navedenem odlomku novele Ob smrtni postelji. A ta smehljaj je bil isti, ki ga je Cankar opisal 1905 v črtici Materina slika, 1910 pa v spominski besedi Njena podoba. Tu je opisal materin zadnji trenutek skoraj z istimi besedami kakor v Epilogu: »Ob poslednjem vzdihu se je bila nasmehnila in tisti smehljaj je ostal na ustnicah.« Ko pa je nato silno zahrepenel po materi, se mu je pokojnica prikazala. in bila je »čista in jasna, kakor jo je videl pred zdavnimi leti. Le njene ustnice

se nikoli v življenju niso tako smehljale — zadnji, predsmrtni smehlaj je bil ves blag in miren v poslednjem spoznanju.« In zadnji odsev tistega smehljaja je najbrž povzročil tisti Cankarjev, iz smrtnega strahu porojeni klic v Koncu Podob iz sanj, ki ga je avtor prikazal z besedami: »Vzkliknil sem; iz globine mojega umirajočega srca je planilo: Mati!«

Glede na vse to moramo Epilog Vinjet razlagati drugače kakor pisatelj knjige Ivan Cankar in evropska literatura. Sklepati sicer smemo, da sta Maeterlinck in Emerson z drugimi evropskimi modernisti v začetku 1897 pomagala Cankarju, da se je odvrnil od slovenske inačice naturalizma. Konec tega procesa je naš avtor prikazal v pesnitvi Prolog, ki jo je poslal v pismu Župančiču. Od tiste noči, ki jo je prečul ob materini smrtni postelji med 22. in 23. septembrom 1897, pa so ga očitno vodile drugačne moči k »samemu sebi« oz. k novemu pojmovanju smisla in nalog umetniškega ustvarjanja, kakor so bile filozofske in umetniške spodbude simbolizma.

To čudežno preobrazbo je povzročila v njegovem »ateljeju« in v njem samem neka — duša, ki je »zasijala iz teh motnih oči — sončna luč izza megle«. (V rokopisu je Cankar zapisal najprej: »kakor sončna luč«, a je besedo »kakor« pred natisom prečrtal.) Čigave so bile tiste »motne oči«? vprašujemo začudeni ob tem Cankarjevem stavku. Toda že v naslednjem odstavku odgovarja avtor, da je tista duša zasijala iz materinih umirajočih oči, da je bila torej mati oz. njena duša tista moč, ki je Cankarja tako preobrazila, da so se »davno znane filistejske osebe in vsakdanje zgodbe« (tako je zapisal v rokopisu, a pred natisom popravil v: »znane osebe in vsakdanje zgodbe«) spajale v njegovi zavesti v dovršeno harmonijo in da se je zavedal jasnega soglasja s preteklim, sedanjim in prihodnjim življenjem. To soglasje z življenjem od stvarjenja do konca sveta je namreč začutil v materinih očeh, v njenem smehljaju in — vzdihu kot kratki trenutek »od Adama do Antikrista.«

Iz dveh nadaljnjih mest Epiloga, posebno iz njegovega sklepnega dela, lahko sodimo, da je Cankar videl v ljubezni (sprva do Anke Lušinove, pozneje morebiti tudi do njene sestre Minke) tisto doživetje, ki je delovalo najbolj skupno z materino »dušo« na njegovo dokončno preobrazbo. Njeno prvo stopnjo pa je prikazal v pesnitvi Utrujen, dasi je vedel že v Prologu, da so ga v smrtnem razočaranju in utrujenju rešile — »sence iz groba«, ki so mu ohladile »razpaljeno čelo« in zbudile nove pesmi v srcu. Neposredno zvezo med pesmijo Utrujen in Epilogom, v katerem je Cankar prikazal svojo dokončno umetniško in človeško preobrazbo, nam kaže izvorni rokopis »Epiloga«, v katerem je Cankar prečrtal stavka: »Iz plavih vaz diha mehki tihi vonj vijolic, nevidne vijoline sanjajo čudovite melodije«. Ta stavka ustrežata namreč šesti kitici pesmi Utrujen, ki slove: »Tiho, boječe, čuj! že zazvene / Sentimentalne strune so nad mano, / Mehki vijolični duh se je dvignil / Iz vaze nevidne.«

Nadaljnje upodobitve istega doživetja je Cankar ustvaril, kakor smo že omenili, v črtici Jedna sama noč in v noveli Ob smrtni postelji in dokončno v Epilogu Vinjet. Če poskušamo prevesti v vsakdanjo prozo to, kar je bil izpovedal v pretresljivem opisu slovesa od umirajoče matere v navedeni noveli ter v himničnem zanosu temeljnih in najlepših odstavkov Epiloga, potem smemo videti v prvem delu, v opisu naturalistične epizode, objektivno in jasno poročilo, da naturalizem ni bil za Cankarja umetniška metoda, ki bi si jo bil izbral iz notranje potrebe in prepričanja, temveč slučajno srečanje z razglašenim, modnim slovsvenim geslom.

Težja je razlaga osrednjega dela Epiloga. Toda če se hudo ne motimo, smemo, kakor smo rekli, kot kolikor toliko zanesljivo sprejeti razlago, da so bile okoliščine ob materini smrti oz. ta smrt sama za Cankarja tista poglavitna spodbuda k ljubezni in delu za soljudi, ki je dala njegovi ustvarjalnosti novo moč in jo usmerila proti novi obliki in vsebini. Če se spomnimo, da je Cankar v kritiki Župančičeve pesniške zbirke Čez plan zapisal, da je prijateljeva pesem verjetno zato tako svobodna in nebrzdana, ker je pesnik »vsesal vase Kettejeve in Mur-nove duše neizrabljeno silo, ki je dozorela v njem«, potem nam postane razumljiveje, zakaj je Cankar vezal svoj umetniški prerod — s smrtjo. Sicer pa so bile tudi za Prešerna — smrti prijateljev (Čopa, Korytka, Smoleta) mogočni klici k ustvarjanju. Edino v poistovetenju z umirajočo materjo oz. z lučjo »kratkega trenutka od Adama do Antikrista« se nam za enkrat odkriva tista moč, ki je »preobrazila njegove modele« in njega samega. Upravičeni smo misliti, da je Cankar spoznal prav spričo materine smrti tisto odrešilno in soustvarjalno moč, ki odvrne človeka od slučajnosti in ga napoti k bistvenemu ter ga spravi z užaljenim materinskim načelom oz. z mrtvo materjo, ki ji za življenja ni mogel odkriti svojega srca. A šele tako slovo in pomirjenje usposobita človeka za ljubezen do druge ženske in za nesebični boj za sočloveka. Le v tem smislu namreč lahko razumemo stavek iz Epiloga: »Moja ljubica je položila svoje rahle roke krog mojega vrata... kakor tihe sence vstajajo krog mene moji žalostni dnevi... pred sabo vidim smehlaj na mrtvem obrazu svoje matere...«

Kljub bližajoči se »dolgi noči«, ki jo je Cankar napovedal z besedami »kakor tihe sence vstajajo krog mene moji žalostni dnevi« in pred katero se je tresel tudi v sklepnih besedah Epiloga, je vendar bil veš prerujen v luči odpuščajočega smehlajaja pokojne matere.

Da je bilo res slovo od umirajoče matere eno prvih in najvažnejših doživetij Epiloga, priča ne samo mistična intimnost njegove besedne upodobitve, temveč tudi ponovno prikazovanje materinega mrtvega, a smehlajočega se obraza v noveli Ob smrtni postelji (1898), v črticah: Materina slika (1905) ter Njena podoba (1910) in slednjič celo vzklik »Mati«! v koncu Podob iz sanj (1917). Glede na to nedvomno temeljno doživetje, ki ga je naš avtor upodabljal tudi v drugih delih, katerih ne moremo pritegniti v obseg tega članka, — odločujoči pomen mu je dal npr. v drami Hlapci, pač ni potrebno iskati razlage tega dela Epiloga v Maeterlinckovih in Emersonovih spisih, še manj pa govoriti o tem, da so imeli Maeterlinckovi eseji in stik z moderno literaturo sploh za Cankarja pomen »resničnega odrešenja«, kakor je zapisal avtor knjige Ivan Cankar in evropska literatura. V besedilu Epiloga, ki je pred nami, ni niti vzroka niti najmanjšega migljaja za take domneve in razlage.

A bilo bi tudi življenjsko kaj malo verjetno, da bi iskal tako genialen mladenič, kakor je bil v tistih letih Cankar, ko je s toliko kritičnostjo prebiral ne samo moderno literaturo, kakor razodeva njegova korespondenca, temveč tudi filozofska dela od Maeterlincka in Emersona do Spinoza ter drugih, »odrešenja« v knjigah, posebno še v moderni literaturi. Še manj verjetno je seveda, da bi ga kljub iskanju tudi našel. Take moči knjige nimajo, posebno še za tistega ne, ki jih sam ume pisati. Tako pretresa in preobraža edino življenje. In če poskušamo doumeti, kaj si je mislil Cankar z besedami, »da je stal... pred (njim) ves kratki trenutek od Adama do Antikrista...«, potem si ne moremo zamisliti drugega kakor to, kar je Goethe v Faustu izrazil z besedami »der Menschheit ganzer Jammer« (človeštva vesoljno gorje). In to gorje se je zrcalilo v materinih

ugašajočih očeh, v smehlaju njenih usten in se oglašalo iz vzdihov njenih izmučenih prsi, skratka, v njeni duši. Ta pa je zbudila s pomočjo nenadno in silno vzplapolale sinovske ljubezni v Cankarjevi duši — »vso njeno lepoto, njeno sočutje, njeno ljubezen in njeno sovraštvo«, kar bi mogli označiti v tistem smislu, v katerem je Cankar karakteriziral lepoto in svobodnost pesmi zbirke Čez plan kot sad dozoritve Kettejeve in Murnove duše v Župančiču, kot duhovno — reinkarnacijo matere v sinu oz. kot njegovo drugo — duhovno rojstvo.

Zavedajoč se te nevsakdanje sreče, se je Cankar »vdal«, kakor pravi v Epilogu, »s tiho razkošnostjo samemu sebi«. Ta nenavadna formulacija tega, kar je čutil spričo te sreče, z navadnimi besedami bi morebiti lahko rekli, da se je s ponosom zavedal svoje izbranosti, nam pojasnjuje, zakaj je v naslednjem trenutku planil pokonci kot tisti, ki zatrdno ve, da je na pravi poti, in zakaj je tako samozavestno vzkliknil: »K vragu vse teorije!« In temu vzkliku je dodal kot odmev nekoliko vrtic niže v začetku satiričnega ekskurza o slovenskem formalizmu in epigonstvu ironični stavek: »Jaz sem naravnost nesrečen, da sem se tako brezobzirno izneveril vsem teorijam.« — Torej tudi — simbolistični!

In v nadaljevanju vzklika »K vragu vse teorije«, ki slove »Moje oči niso mrtev aparat . . .«, se Cankar ni samo odpovedoval naturalistični pisateljski metodi, kakor navadno to nadaljevanje razlagajo, temveč sploh vsem literarnim ustvarjalnim načinom, razen tistemu, ki mu ga je po orisani preobrazbi narekovala lastna duša z vso razsežnostjo svojih doživetij in v katerem njegove notranje oči (kot pokoren organ njegove duše) odkrivajo umetniške motive. Zato je sklep tega poglavitnega dela Epiloga docela jasen in kot odgovor na začetek Cankarjevega orisa lastne preobrazbe tako pomemben. Stavkoma »Moji modeli so oživeli. Iz teh motnih oči je zasijala duša, — sončna luč izza megle . . .« v začetku orisa odgovarjata sklepna stavka: »Moji modeli so oživeli. Dahnil sem vanje svoje misli . . . svoje sanje . . . svoje življenje«, s katerima je Cankar izpovedal, da je materina duša prešla v njegovo.

Z omenjenima stavkoma je Cankar sklenil poglavitni del Epiloga Vinjet, tega poročila o človeški in umetniški preobrazbi spričo tega, kar je doživel ob materini smrtni postelji. V tem Epilogu je po našem mnenju res nekoliko poetično, a popolnoma skladno »s tiho razkošnostjo« zavesti, da je izbran, ki jo je čutil ob tej preobrazbi, vendar dovolj jasno prikazal svoje dokončno umetniško prebujenje, a ne človeško — odrešenje. Pri tem so gotovo delovale v njem tudi pobude modernega evropskega slovstva in Maeterlinckovega in Emersonovega idealističnega filozofiranja, a poglavitno gibalno te preobrazbe niso bile, ker tudi niso mogle biti. Ivan Cankar je bil namreč že v začetku tretjega desetletja svojega življenja tako samosvoj mislec, da se je hotel razvijati po svojih notranjih zakonih, ne po pravilih te ali one umetnostne ali filozofske teorije.

Ko smo skušali spoznati iz Epiloga Vinjet samega, kaj nam je Cankar v njem sporočil, poskušajmo zdaj še po nasprotni poti, to je iz njegovih pisem in drugih spisov dokazati, da naš avtor ni nikdar priznaval Maeterlinckovi filozofiji in umetnosti tiste moči, da bi mogla oživiti njegove »modele«.

Ko je po prvih predavanjih na dunajski tehniki v začetku zimskega semestra 1896/97 obupal, da bi kdaj mogel postati stavbni inženir, je sklenil, da bo študiral romanske in slovanske jezike. Poročajo pa, da se kljub temu ni vpisal na filozofsko fakulteto. Vendar je bratu Karlu dne 18. januarja 1897 pisal, da pridno študira francoščino in italijanščino. In v tej zvezi mu je tudi naznanil, da čita »francoskega dekadenta Maeterlincka v izvorniku«. Iz pisma, ki ga je

pisal nekaj dni pozneje Franu Govekarju vemo, da je prebiral Maeterlinckovo zbirko filozofske vzgojnih esejev »Le Trésor des Humbles« (Zaklad skromnih (ali revnih). Vtis tega branja je bratu opisal s temile besedami: »To je poezija temna, skrivnostna, eterična, vsa pijana od lepote. Zdi se mi, kakor bi bil zvečer v štefanski cerkvi, z njenim polumrakom, z velikanskimi, temno rdeče poslikanimi okni, s črnimi kipi, globokimi temnimi kapelami in krvavo rdečimi svetilkami, — med ljudmi, ki se plazijo tiho okoli mramornih oltarjev kakor sence ... Zakaj se nisi učil dalje francoščine ... kadar se zgodi, da bom imel kaj denarja, kupim si d'Annunzia v italijanskem jeziku. Ali ta človek je drag! — «

Govekarju pa je opisal 23. januarja t. l. vtise, ki jih je imel pri branju Maeterlinckovega Zaklada takole: »In vrgel sem se z vso besnostjo na francoščino in laščino. Misli si, kaj čitam! Francoskega dekadenta Maeterlincka v izvirniku, in sicer njegovo najnovejšo knjigo »Le Trésor des Humbles«. To so kratke filozofične črtice, polne duha in poezije, poezije malce naivne, preveč sončno-svetle, optimistične. Ali kljub temu, ta poezija deluje na človeka tako mirno, »skrivnostno«, obide te mehak svet, blag čut, kakor bi v svoji nesreči in osamelosti gledal najjasnejšo, najlepšo srečo tam daleč v meglenem tujem svetu, — skratka tako prijetno ti je, kakor bi pil gorek čaj zjutraj na prazen želodec ... Prečital sem tudi Prévostovo »Les Demi-vierges«. Krasno! Od začetka sem rabil slovar, ko sem pa prišel do dobrega v roman, hitel sem kar naprej in razumel vse. Prévost se sicer ne razlikuje od drugih francoskih realistov po kakšni nenavadni posebnosti, ali z Maupassantom in z drugimi stoji gotovo v jedni vrsti ... Sploh, pa saj ga poznaš bolj kot jaz ... «

Dne 1. marca 1897 je pisal bratu Karlu, da je poleg nemških časopisov »Die Zeit« in »Jugend« čital s slastjo in razkošjem par modernih pesnikov: Richarda Dehmila in Maeterlincka (zadnjega v francoskem izvirniku). Obljubljal je, da bo o tem pisal obširneje v Narodu.

A šele v začetku junija prihodnjega leta je izpolnil obljubo, ko so mu priobčili v Slovenskem narodu kritični feljton Dve izvorni drami. Tam je zapisal o moderni in Maeterlincku tole: »Interesantno je opazovati, kako se pojavlja v literaturi teženje po zopet novih oblikah in novih snoveh. A ker ni novega nič, vračamo se polagoma zopet k staremu. Nekdanji skrajni realist Hauptmann piše romantične bajke in Berolin ga proslavlja kot proroka nove poezije. Paris ploska Rostandu, ki priliva »plavemu cvetu« v najnežnejših verzih in najsentiimentalnejših čustvih. Iz groba je vstal davno pozabljeni Novalis, in v krasnih essayih, polnih svetega pričakovanja priča Maeterlinck svoj evangelij. Od vseh strani prihajajo nejasni, jecljajoči glasovi »o novem času«, o preporodu poezije in človeka. V zraku leži Emersonova filozofija in mistika Svendenborgova. Tu ni ničesar gotovega in jasnega; samo nervozno iskanje, nemirni dvomi, hrepenenje in pričakovanje. Kam hočejo ti omahujoči koraki, po kakšnem svetu se iztezajo hrepeneče roke? — Na to ni nikakega odgovora. /.../ Naravno je, da imajo v tem negotovem stanju šušmarji in nepoklicani preroki najkrasnejše življenje. S plaščem mistike in nerazumljivih, pretiranih figur zakrivajo svojo nevednost in duševno ubožto; pod ščitom Verlainea in Dehmila prevračajo najsmušenejše kozolce, — in če si predrzen dovolj, da se rogaš njihovim praznim verzom, natovorjenim z nenaravnimi pridevki in eksočičnimi tropami, proglaše te borniranim tepcem. To opažamo tudi že v naši literaturi ... /.../ Nesreča je, da se da zunanji slog nekaterih modernih pesnikov tako nenavadno lahko kopirati. To pa je tudi vzrok, da Verlaine, Maeterlinck, Altenberg in drugi paro-

diste naravnost izzivajo. / . . / Ni še dolgo, kar se je boril konsekventni realizem za svoje upravičeno mesto v naši literaturi. Nasprotnike je imel tako slabe in malo duhovite, da je mogel po kratki, rezki polemiki svobodno razviti svoj prapor. A kakor smo dobili po vzgledu drugih narodov svoje realiste, tako je mogoče, da pridemo kdaj do svojih dekadentov, neoidealistov in sentimentalnih romantikov. Vprašanje je samo, koliko bodo našemu slovstvu koristile te slabe sence in kopije tujih talentov.«

Nekaj mesecev kasneje, to je 21. avgusta t. l., je pisal Cankar o Maeterlincku in Moderni tudi prijatelju Župančiču. V pismu je zapisal poleg drugega: »O Tvojih pesmih hočeš da govorim? Jaz nimam zanje nikakih besed, ker od resničnega občudovanja ne pridem do malenkostne kritike. Najlepše pa so vse-kakor: »Ti gizdava devojka Julijana . . .«, »Za temi okni zamazanimi . . .« in pa »Brezplodne ure spet . . .«. To so pesmi, o kakršnih doslej nismo imeli pojma . . . Jaz sodim tukaj »objektivno«. Sam zase, na tihem in na skrivnem pa moram priznati, da se vrnem včasih od teh »opojnih« verzov jako rad k Heineju in Prešernu. In ti si prepričan gotovo tudi sam, da je treba jedino kakega Škrjanca, ki bi govoril o izključni in jedino upravičeni poeziji forsirane in včasih celo efektirane občutnosti. Oči, ki vidijo »dušo« in tragedijo v vsakem, navidez najneznatnejšem prizoru, utrudijo se naposled ali pa pridejo do tega, da od trepetajočih nijans ne vidijo surove celote. Zato Maeterlinckove drame niso drame — in če bi jih čital človek dalj časa ali če bi jih gledal več večerov zapored — postal bi nervozen in izprevidel bi jasno, da smo ali še vsi skupaj na prenizki stopnji, — ali pa, po Nietzscheju, — da stojimo vendar še nekoliko višje od teh pokvarjenih, hiperizobraženih nervoznežev. — Naposled, jaz slutim, da sem sam »jeden izmed njih« — a ti poznaš moje nagnjenje do trdnih korakov in jasnih oči. Vrh tega pišem zdaj dramo in čitam Spinozo. Spinoza je človek tako jasen, tako konsekventen in kljub svojemu realizmu mirno idealen človek, — da me je nekako strah, ko ga čitam. Moral bi ga bil dobiti v roko prej kakor Emersona, katerega šele zdaj cenim, kakor se spodobi.« (Pismu je priložil Prolog in še pesem Slovo v parku iz Sentimentalnega albuma).

Dan na to (22. avgusta) je poročal tudi bratu Karlu, da čita »z največjim veseljem« Spinozo.

Dne 17. septembra t. l. je pisal Župančiču o svojem filozofskem berilu tole: »Ali si čital kaj Spinoze? Jaz sem preštudiral prvi del njegove Etike, — zdaj pa nimam nobenega veselja več. Zakaj ne? V drugem delu je strganih 16 strani! Drugega pa se v Pulju ne da dobiti. Ta čas si torej pomagam s — sv. Avguštinom. O Bog, kako so vsi ti ljudje trdni in samozavestni v svoji stvari. Da bi se bil morda v stanu motiti, to mu pride prav tako malo na pamet, kakor da bi dvomil o eksistenci svojega nosa. Mene ta samozavestnost naravnost jezi in vznemirja. — Prečital sem te dni z velikim zanimanjem Macaulayev essay o Baconu. Kako ti pobija Platona, njegovo filozofijo in njegove verne učence ter naslednike. Stavi ga po pravici v popolno nasprotje z gospodom Verulamskim, ki je posvetil vse svoje stremljenje »olajšavi človeških težav in povečanju življenjskih ugodnosti . . .« To je njegov zadnji smoter. Da bi mogel biti kje še kakšen višji, — o kakršnem govore Spinoza, Emerson, Maeterlinck etc. —, o tem sanja, ne on sam ne Macaulay, ki se imenitno norčuje iz »propovednikov čiste čednosti«. On pravi: Platon je streljal v sonce ter ga seveda ni zadel s svojo puščico. Bacon je meril v dosežno točko ter je zadel natanko v črno. — Za bóga, meni se zdi, da bi kljub temu rajši streljal v sonce.«

Če premišljujemo te Cankarjeve sodbe v njegovi korespondenci in kritičnem feljtonu o Maeterlincku, ne moremo soglašati z avtorjem knjige Ivan Cankar in evropska literatura, ki trdi, da je »Zaklad ubogih napravil na našega pesnika zelo močan vtis in ga vklenil v svoj skrivnostni in mistični čar«. Prvi del te trditve se nam namreč zdi, točen, drugi pa hudo pretiran. Kaj namreč pripovedujejo odlomki, ki smo jih nalašč tako obširno citirali, ker jih je Dušan Pirjevec preskopo navajal in je zato zabredel v pretiranost in prisiljenost!?

Cankar je jeseni 1896 kot bodoči romanist pridno študiral francoski in italijanski jezik. Naravno je bilo, da ga je kot pesnika pri tem hudo zanimala najnovejša literatura v obeh jezikih, zlasti Maeterlinckova, Prévostova in d'Annunzijevega dela. Kupil si je Maeterlinckov Zaklad ubogih, ki je bil izšel v zgodnji pomladi 1896, in Prévostove Poldevice, roman o duhovno pokvarjenih dekletih, d'Annunzio pa mu je bil predrag. Prvi vtis, ki mu ga je zbudil Zaklad, je bil mogočen, vendar ni zabrisal njegove kritičnosti. Primerjava vsebine Maeterlinckove knjige z večerno notranjščino štefanske cerkve je bila genialna, vendar je vsebovala poleg občudujočih prvin tudi kritične, npr. sliko »ljudi, ki se plazijo tiho okoli marmornih oltarjev kakor sence«. Tudi slik, kakor sta »črni kipi«, »krvavo rdeče svetilke« ipd., ne moremo vseskozi razlagati kot izraze občudovanja. D. Pirjevec ni pasusa »o ljudeh — sencah« niti citiral, še manj upošteval.

Tudi v citatu o Maeterlincku iz Cankarjevega pisma Govekarju z dne 23. januarja 1827 ne moremo videti zgolj pohvale Zaklada, temveč morebiti še celo ostrejšo disonance kakor v pismu bratu Karlu. To je seveda psihološko razumljivo: na mlajšega brata hoče Cankar delovati vzgojno, slovstvenemu sobojevniku se razkriva intimneje. Zdaj je sodil, da so posamezni eseji iz Zaklada ubogih »kratke filozofske črtice«, sicer »polne duha in poezije«, vendar — »poezije malce naivne, preveč sončno-svetle, optimistične«. Na splošno pa so nanj delovale kot nekaj pomirjujočega, »skrivnostnega«, tolažečega, a daljnjega ali, kakor je nekoliko zaničljivo menil, kot »gorek čaj zjutraj na prazen želodec«. Koj nato pa se je razpisal z nič manjšo zadovoljnostjo o Prevostovem naturalistično psihološkem romanu in ga ocenil z vzklikom »Krasno!«

Čez nekaj dni je pisal bratu Karlu, da prebira poleg nemških časopisov »Die Zeit« in »Jugend« s slastjo in z razkošjem poleg nemškega lirika Richarda Dehmila tudi Maeterlincka v izvorniku. Podoba je, da je v tem primeru dajal večji poudarek nemškemu kakor francoskemu pesniku. Marsikaj kaže, da je bratu hotel predvsem sporočiti, da prebira Maeterlincka v — izvorniku.

Težje je odgovoriti na vprašanje, kaj je hotel Cankar izreči v feljtonu Dve izvorni drami, ki je izšel v začetku junija 1898, da poleg Hauptmanna, Rostanda in iz groba vstalega, davno pozabljenega Novalisa »v krasnih esejih, polnih svetega pričakovanja priča Maeterlinck svoj evangelij«. Medtem bi se namreč moralo začeti tisto preobražanje Cankarja kot človeka in umetnika, ki smo ga postulirali v prejšnjih odstavkih. Nekdaj v začetku 1898 je moral izročiti svoj izvod Zaklada ubogih Ketteju, pri katerem je zbudila knjiga, kakor je dokazal Vinko Zupan že 1914, odmeve, ki jih slišimo iz sonetnih ciklusov Moj Bog in Tihe noči. Od Ketteja pa je romala knjiga, opremljena z mnogimi pesnikovimi opombami, k Župančiču in Murnu.

A tudi sama besedna razlaga citiranega odlomka iz feljtona ni lahka. Ali res pomeni to, kar spoznava Dušan Pirjevec iz njega, da je namreč bil »Maeterlinckov nauk za našega pesnika (tj. Cankarja) pravi evangelij«? Ali ne diha iz

njega pristna Cankarjeva skepsa ali celo ironija? Že pomen besede »priča« je sporen. Res pa je verjetno, da je Cankar z njim hotel povedati, da Maeterlinck spričuje resnico svojega evangelija. Toda to še nikakor ne bi pomenilo, da je bil njegov evangelij tudi za Cankarja — veselo oznanilo. Če premišljujemo celotni literarnoteoretični uvod v feljton Dve izvorni drami, pa se celo ne moremo ubraniti vtisa, da je bil naperjen zoper nekatere izrastke moderne literature in da bi zato utegnila biti tudi omenitev Maeterlinckovega evangelija le ironična. Pri tem pa nikakor ne zamolčujemo domneve, da je na tiskano besedilo feljtona lahko deloval urednik Slovenskega naroda Fran Govekar, zlasti ker je opozoril že Izidor Cankar v opombah k drugemu zvezku Cankarjevih zbranih spisov, da je en stavek »brez dvoma vpisalo v kritiko uredništvo Slovenskega naroda«.

Če pa zdaj pritegnemo tiste besede, ki jih je posvetil Cankar Maeterlincku v pismu Župančiču z dne 21. avgusta 1898, tedaj moramo vendarle priznati, da se je Cankarjevo sprejemanje Maeterlinckovih spisov od spomladi 1897 bistveno spremenilo. Zdaj se je spet včasih vračal od moderne opojnosti, ki so mu jo pomenile že Župančičeve dovolj preproste pesmi, kakor so bile Ti gizdava devojka Julijana, Za temi okni zamazanimi in Brezplodne ure spet vise nad mano — k Heineju in Prešernu. Zdaj se mu je zdel samo kak Škrjanec tako enostranski, da bi govoril o »izključni in edino opravičeni poeziji forsirane in včasih celo afektirane občutnosti.«⁵

Zdaj je Cankar tudi odrekel Maeterlinckovim igram ime drame in je mislil, da bi človek moral postati nervozen, če bi jih »čital dalj časa ali če bi jih gledal več večerov zapored.« Tak človek bi po njegovem prepričanju tudi jasno izprevidel, »da smo ali še vsi skupaj na prenizki stopnji ali pa, po Nietzscheju, da stojimo vendar še nekoliko višje od teh pokvarjenih, hiperizobraženih nervoznežev«. Sicer je slutil tudi zase, da bi mogel biti »jeden izmed njih«, kar bi mogli razumeti glede na vsebino feljtona On, ki ga je prvotno naslovil »Jeden izmed njih«, blebetač, ki skriva svoje neznanje pod krinko nekakšne »latentne« modrosti, ali pa eden hiperizobraženih nervoznežev. Toda kljub temu je Cankar poudarjal, da ima »nagnjenje do trdnih korakov in jasnih oči« in da povrh vsega še zdaj sam piše dramo (Jakob Ruda) in da čita Etiko Spinoze, ki je bil »tako jasen, tako konsekventen in kljub svojemu realizmu mirno-idealni človek«.

V istem smislu moramo razumeti tudi Cankarjevo sporočilo bratu Karlu, da čita z največjim veseljem Spinoza.

A če je Cankar pisal nekaj tednov nato Župančiču, da nima več veselja do Spinozove etike, ker da nima popolnega eksemplarja Etike, to ni pomenilo, da ni več iskal filozofskega pouka, saj je istočasno poročal prijatelju, da je prebral esej o Baconu, ki ga je napisal angleški liberarni politik, zgodovinar in esejist Thomas Macaulay (1800—1859), da je prebiral sv. Avguština — najbrž Izpovedi — in da je ostal zvest iskanju višjega smotra življenja, o kakršnem govore Spinoza, Emerson, Maeterlinck in drugi, skratka da bi »rajši streljal v sonce kakor v dosežno točko«.

K tem Cankarjevim bolj ali manj zasebnim mislim o Maeterlincku in njegovem delu moramo dodati še dvoje odlomkov iz Cankarjevega umetniškega

⁵ (Ivan Škrjanec (1874—1903) je bil član Literarnega kluba na Dunaju. O njem je zapisal Govekar v nekrologu, da je »zadnja leta hodil v struji skrajnega modernizma, dekadentizma. Bil je fantastične narave in sila rahle duše, mladenič blagega, končno le zaradi smrtonosne, mučne bolezni zastrupljenega srca.«)

opusa, v katerih so vidni globoki sledovi njegovega razmerja do belgijsko-francoskega simbolista in njegove miselnosti. Mislimo na črtico Človek v Vinjetah, ki je nastala najbrž septembra 1898, in na uvodno spominjanje ali pre-mišljanje, naslovljeno Ob zori, ki uvaja v zbirko z istim naslovom ter prikazuje na nov način ista doživetja kakor Epilog Vinjet. V prvi črtici je Cankar najbrž karikiral debato v dunajskem Literarnem klubu ter prikazal satirično zastopnike raznih slovstvenih teorij in mnenj: 1. zagovornika »narodne umetnosti«, 2. branilca »materialističnega aranžiranega realizma«, 3. hvalilca simbolizma in 4. pristaša ničejanstva (a ta odstavek je Cankar pred tiskom prečrtal). Oglejmo si njegovo karikaturu simbolista, s katero je verjetno hotel zadeti Škrjanca. Takole ga je upodobil: »Poleg njega je sedel debel človek, ki je izgovoril samo zdaj pa zdaj polovico stavka. Predno je došel do pike, zamahnil je z roko, stresel z glavo ter umolknil. Njegov potni obraz se je svetil v temnordečih žarkih in oči so mežikale, kakor bi se jim bleščalo. Povedali so mi, da je ta človek simbolist in da sanja o eterični filozofiji Maeterlinckovi... »Narod... kakšen pojem je to?... Narod!... Glavno... to je duša... vesoljna duša... Napredek? Kakšen pojem je to?... Napredek! Kar eksistira, — to je individuum, to sem jaz! Druzega ne poznam... jaz poslušam... tajne glasove svoje duše... En sam pojav te duše... je vreden več... kakor ta naš narod... Narod?... Če ostane ta skupina ljudi v materialnih okovih... če hrepeni po surovih smotrih... tedaj ni vreden ta narod, da eksistira... tedaj sploh eksistira ne...« Ko pa vpraša pripovedovalec prijatelj Damjana, kako mu je ugajala ta družba, je Damjan nekoliko pomislil, zakašljal in rekel: »Vrtilo se mi je v glavi... ti ljudje vedno grozno veliko...« Pripovedovalec pa mu je odgovoril: »Damjan, ti jim nisi dal pravega imena. To niso ljudje. Ti, - ti si človek. Dobra duša, imenitno srce in družega nič. A glej, tam ni bilo niti enega človeka; par simbolistov, par realistov, par idealistov in tako dalje. Človeka nobenega. To so samo še suhe rubrike, napisani programi... Prijatelj, ogiblji se takih družb, varuj se, da se jih ne privadiš; izsesajo ti dušo, da sam ne boš vedel kdaj...« Kaj to pomeni, nam glede na vse, kar smo do sedaj navedli, ni treba posebej pojasnjevati.

L. 1901 pa je Cankar opisal svoje srečanje z Maeterlinckovo filozofijo in umetnostjo ter posledice, ki sta jih imeli zanj, v uvodni črtici Ob zori z naslednjimi besedami: »Naši koraki so odmevali samotno po tlaku... Ob oglu so se zableščala okna kavarne... Sedeli smo za mizo... Iz naših duš je izginilo v tistih urah vse, kar je v človeku trdega, brezobzirnega, vsakdanjega; izlila se je vanje mehka miloba. Tista čustva, ki spe ob belem dnevu globoko v srcu, neopažena in nepoznana, so se vzdramila ter si osvojila vse bitje. Tiste misli, ki jih človek v vsakdanjem počestnem življenju sramežljivo zatajuje ter si jih upa izgovoriti komaj v sanjah in z jecljajočim jezikom, so dobile jasnega izraza. Čutili smo, da so to edino opravičena čustva in edino razumljive misli... Natakar je prinesel kup časopisov. Brati se nam ni hotelo, ali slučajno sem odprl znano moderno revijo. Ugledal sem na prvi strani ime Maeterlinckovo. Niti besede nisem prebral, toda ob samem imenu Maeterlinckovem je strepetalo moje srce. /.../ Spoznal sem v tisti uri in spoznali smo vsi, kje je življenje in kje je resnica. Vse bitje naše se je raztopilo v tisočero nijans, vsaka nijansa resnica zase in življenje zase in vendar del celokupnosti. /.../ Govorili smo skoro šepetaje v izbranih izrazih, obzirno in plašno. Spoznali smo bili sebe, s čudovito lahkoto smo bili odkrili skrivnost življenja, toda čutili smo, da je to spoznanje sezidano iz sončnih žarkov, sezidano morda za trenutek, za minuto. Strah je

17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500

rasel v naših srcih, kajti vedeli smo na tihem, da se bliža koncu tisti trenutek, tista minuta... Obsodili smo tako imenovano življenje, ki je samo slučajna, surova in nevredna posoda resničnega življenja. Resnično življenje je umetnost in umetnost je nijansa. Vsakdanjost s svojimi kričecimi, zlaganimi barvami, ne trpi nijans in ubija umetnost... /.../ Posegel sem nehoti po dnevniku, ki je ležal na bližnji mizi in obšel me je neizmeren gnus... V tem trenutku sem spoznal, da ugaša srečna minuta in spreletel me je strah... Vstali smo ter se odpravili, da bi uživali zunaj na samotni cesti srečo te čudovite noči... Stali smo na cesti, strah in žalost v očeh. Takrat je prišla mimo dolga vrsta mož v umazanih, obnošenih oblekah. Obrazi koščeni, temni in samozavestni, roke težke in žuljave. Kakor se je poznalo na predpasnikih in bluzah oškropljenih od apna, so bili zidarji, ki so šli na delo. Stopali so mimo nas molče, s krepkimi, trdnimi koraki. Nihče izmed njih se ni zmenil za nas; le sključen, bradat starec z zgrbljenim, usnjatim obrazom se je ozrl na nas z neskončno zaničljivim pogledom, pljunil je vstran ter šel po svoji poti za drugimi... /.../ Nismo imeli toliko poguma, da bi se spogledali in da bi si segli v roke ob slovesu. Sram nas je bilo in čutili smo se neizmerno osmešene...«

Glede na tako slovo od Maeterlincka ni bilo čudno, da se je Cankar odslej v svojih spisih spominjal belgijsko-francoskega simbolista bodisi ironično (v Študiji o gledališču in v satiri Govekar in Govekarji) ali pa kot ljudstvu nerazumljivega artista (v predavanju Slovensko ljudstvo in slovenska kultura.)

Po vsem tem pa lahko sprejmemo kot zgodovinsko resnico Cankarjevo razlago lastne duhovne preobrazbe, kakor jo je podal 1912 v ogrodju za svoj življenjepis, kjer je med drugim zapisal: »Po maturi (l. 1896) sem se odpravil na Dunaj, tehniko študirat. Takrat je planilo v slovensko slovstvo vse polno tujih vplivov in novih gesel (nemški naturalizem, ki ga je propagiral Govekar — francoska dekadenca, za katere pristaša so po krivici razglasili Župančiča in mene). Ta nova gesla so bila večji del prazne besede; vse takratno živo in sveže gibanje v slovenski literaturi je bila samo zdrava reakcija zoper mrtvi formalizem Stritarjeve šole. Novi literarni rod se je priznaval sam za dediča narodne pesmi, Prešerna in Frana Levstika.«⁶

Najboljši dokaz za samoniklo dozorevanje Cankarjeve umetnosti pa bi bila seveda primerjalna analiza njegovih del glede na Maeterlincka, Emersona in druge moderniste ter njihova dela. Ta pa mora biti ne samo program naše slovstvene zgodovine, temveč kolikor mogoče skorajšnja uresničitev.

⁶ Glej CZS XVI, str. 336.

Władysław Lubaś

PRIPOMBE O POMENU LASTNIH IMEN

Te pripombe so posledica proučevanja slovanskih lastnih imen, posebno poljskih. Zavedam se, da so šele na stopnji diskusije. Kljub temu jih objavljam, ker je ta raziskovalna problematika v dosednji literaturi zanemarjena in neurejena.

1. Pri jezikoslovnih raziskovanjih¹ dajemo besede, ki označujejo ljudi in kraje, pa tudi druge enote, ki so iz kakršnikoli razlogov pomembne v družbenem življenju (npr. domače živali, ulice, hiše itd.), ali t. i. lastna imena največkrat v posebno skupino; pri obdelavi slovničnega sistema, še pogosteje pa slovarskega gradiva, pa to kategorijo besed zanemarjamo, kot bi ne spadala v jezikovni sestav. Edina omembe vredna izjema od tega splošnega načela je Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, ki ga že nekaj desetletij izdaja Jugoslovanska akademija znanosti in umetnosti v Zagrebu. V drugih publikacijah, vsaj slovenskih, pa uporabljajo pisci lastnoimensko gradivo največ le za ponazoritev pisanja velikih začetnic. Tako obravnavanje lastnih imen ni slučajno. Izhaja iz zavestnega ali še pogosteje intuitivnega nazora, da so lastnoimenske besede ne le posebna slovarska kategorija jezika,² ampak tudi posebna slovnična kategorija,³ ki ostaja zunaj jezikovnega sistema⁴ ali pa je vanj samo delno vključena.⁵

Nič čudnega, da se je iz takih nazorov rodila misel, da je veda, ki se ukvarja z lastnimi imeni — onomastika (nauk o lastnih imenih) — različna od jezikoslovja,⁶ zgodovine, predzgodovine itd. Vzroke za ločitev onomastike od jezikoslovja lahko vidimo v današnji ozki specializaciji znanosti, ki teži k stalnemu izločanju vedno novih vej znanosti z lastnimi predmeti in metodami raziskovanja. Če pa vendar med pogosto zapletenim dokazovanjem ne izgubimo izpred oči glavnega načela, da je lastno ime prav tako kot vsaka druga beseda jezikovno znamenje, ki služi za sporazumevanje ljudi med seboj in za mišljenje sploh, trditev o posebnosti onomastike (vede, ki se ukvarja s specifičnimi jezikovnimi znamenji⁷) ni utemeljena. Samo na videz je treba lastna imena raziskovati drugače kot občna, ki se nanašajo na zvrst predmetov. Lastno ime ne le označuje posamezni predmet, temveč tudi njegovo zvrst (npr. osebna, zemljepisna imena). Morda so razmere, v katerih se je razvijal nauk o lastnih imenih (v začetku v nejezikoslovnem znanstvenem okolju), povzročile, da veliko raziskovalcev, izhajajoč iz pravilne misli o posameznem predmetnem razmerju lastnega imena, proučuje poimenovane predmete in tam išče pojasnila za besedna znamenja, ki se nanje nanašajo.

Koliko je v tej metodološki zahtevi mešanja raziskovalnih plasti, ni težko pokazati. Veda o poimenovanem predmetu spada k najrazličnejšim znanstvenim panogam. Pri zemljepisnih predmetih k zemljepisu, zgodovini, geologiji, umetnostni zgodovini itd.; s človeškimi bitji se ukvarjajo medicina, psihologija, pedagogika idr. Posamezne vede jemljejo za predmet svojih raziskav samo eno, natančno določeno stran predmeta: zgodovina se ukvarja s preteklostjo kraja ali človeka in z njuno vlogo v družbi, zemljepis z naravnimi pogoji, lego in gospodarsko vlogo itd. Iz povedanega izhaja, da v današnjem času ne more nastati veda, ki bi zaobjela pristojnosti posameznih, že zelo specializiranih vej znanosti. Pa vendar tisti, ki hočejo nauk o lastnih imenih ločiti od jezikoslovja in mu dati mesto samostojne znanstvene panoge, katere raziskovalni predmet bi bilo zbiranje podatkov o poimenovanem predmetu (ne pa o besedi!), to nehote delajo.⁸

Vsako ime, tudi lastno, odraža kakšno lastnost predmeta (zavestno ali ne), pomembno ali s sodobnega gledišča povsem postransko, vidno ali zabrisano zaradi sprememb poimenovanega predmeta; razen tega se ime, ko nastane, nanaša na zvrst predmetov.⁹ Ko bi hoteli poimenovati vse lastnosti predmeta, bi bilo treba na stotine besed, kar je jalovo in praktično neizvedljivo. To, na kar

se besedno znamenje nanaša, opisujejo posamezne znanosti, nauk o lastnih imenih pa se ukvarja z jezikovnim znamenjem. O tem, katere lastnosti predmeta so se odrazile v poimenovanju (npr. velikost, videz, izvor itd.), nas učijo ta jezikovna znamenja sama.

Ker se poimenovani predmet spreminja, pa tudi njegova družbena vloga, se nam lastnosti, zajete v imenu, z današnjega gledišča ne zde vselej bistvene. (Prim.: V srednjem veku je bila pomembna določitev lastninske pripadnosti kakega kraja njegovemu lastniku, sedaj pa ima ta lastnost — vsaj v socialističnem sistemu — postranski pomen.) O tem je pisal Jan Rozwadowski: »Jezik ni, splošno vzeto, proizvod logičnega mišljenja, ampak le psihološke misli in čustvenega življenja... Treba je samo pomniti, predvsem pa doumeti, da logika ni nikoli sodnik jezika, pa tudi ne njegova pestunja. Človeški jezik si počasi prizadeva za čedalje večjo logičnost, njegova prava, ljubljena pestunja pa je navadno, svobodno, malo otročje mišljenje, polno smeha, joka in poezije... Ko bi ga bila pa logika že od začetka vzela v vzgojo — gotovo je to povsem nemogoče, *contradictio in adiecto* — bi zrasel spaček, tak, kot je stil nekaterih logičnih mislecev.«¹⁰

Če hočemo dobro spoznati znamenja za predmete, torej tudi lastnoimenske izraze, moramo zahtevati tako metodo, ki si bo za prvotno nalogo zastavila iskanje razvojnih zakonitosti teh znamenj in ne bo mešala tega z drugimi raziskovalnimi plastmi, predvsem s posameznimi vedami o predmetih samih. Onomastika je torej sestavni del jezikoslovja; ima isti predmet in iste metode raziskovanja.¹¹ Ukvarja se z jezikovnimi znamenji, ne pa s predmeti, ki jih ta znamenja označujejo. Ker pa lastnoimenske izraze ločijo od občnoimenskih določene lastnosti, se je uveljavila kot posebna veja jezikoslovja in nič več.¹²

2. Pomen lastnega imena spada k širšemu vprašanju pomena besed sploh. S pomenom se ne ukvarja le jezikoslovje, ampak tudi filozofija (in logika), pa tudi t. i. splošna semantika.¹³ Pojem »pomen« si razlagajo zelo različno. O tem glej knjigo A. Schaffa.¹⁴ Nam je *pomen besede (in stavka)* (najsplošnejše povedano) *misel o predmetu (ali tudi predmetih), njegovih lastnostih, pojavih, delovanjih in stanjih, izražena z jezikovnimi znamenji, izrečenimi ali zapisanimi.*¹⁵ Ta definicija je povezana z določenim filozofskim stališčem, obsega pa tudi pojem jezikovnega znamenja. Vsebuje tudi posebne vrednote za jezikoslovca. Izraz »misel« je mogoče zamenjati s »pojmom«, ki ga uporabljajo nekatere jezikoslovne definicije pomena.¹⁶ Tako ostanemo v soglasju s klasično definicijo Ferdinanda de Saussurja, ki pravi, da je pomen odnos med zvokom in pojmom v njuni medsebojni odvisnosti in nerazdružljivosti (primer lista papirja z dvema neločljivima stranema).¹⁷

3. Lastna imena v celoti ustrezajo zahtevam izrazov s pomenom. So namreč jezikovna znamenja, ki so zgrajena iz istih zvokov (fonemov) kot občnoimenski izrazi v določenem jezikovnem sistemu, razumejo jih ljudje, ki ta jezik obvladajo,¹⁸ ker vodijo misel govorečega in poslušajočega k predmetu (kraju ali osebi, živali itd.). Dodajmo še, da se lahko lastno ime uporablja v stavčni zvezi v istih oblikah kot občna imena in da je podvrženo živim procesom izpeljave, ekspresiji npr. pogosteje pri osebnih imenih, redkeje pri krajevnih.¹⁹

Besedo pomen je mogoče razumeti široko, vendar ta termin pogosteje uporabljamo v ožjem pomenu, upoštevajoč samo eno stran tega pojma. Tako npr.

govorimo o *individualnem pomenu*²⁰ v nasprotju s *splošnim*. V stilistiki razlikujemo še druge pomene: *dobesedni, etimološki, prvotni, osnovni, preneseni, realni, strukturalni*.²¹ Jezikoslovci uvajajo pojem *slovarskega, kontekstualnega in moriemskega pomena*,²² filozofi pa pojem *besednega in stavčnega pomena*.²³

Podpirajoč tezo o pomenu lastnih imen (tj. da *lastna imena pomenijo*), izhajamo iz najsplošnejšega pojma pomena. S tem zavračamo poglede, ki trdijo, da 1. lastna imena ne pomenijo, ampak samo označujejo,²⁴ 2. da lastna imena pomenijo prav tako kot občna²⁵ in 3. da pomenijo celo več.²⁶

4. Skušajmo dokazati, da pojem pomena lastnega imena ni enostaven, da je ta pojem prav tako sestavljen kot pri občnih imenih in da zato zahteva posebne razdelitve, razlikovanja itd., skušajmo tudi dognati posebnosti pomena lastnih imen nasproti občnim.

Pojem »pomen« ima vsaj dve sestavini (poleg zvočne strani jezika, ki jo za zdaj zanemarimo): 1. razmerje do zvrsti predmetov in 2. prvino istovetenja določenega predmeta v tej zvrsti. V slovarju kakega jezika besedna znamenja označujejo izključno zvrsti. Istovetimo predmete šele v stavku. Zato lahko govorimo o stavčnem in slovarskem pomenu. Beseda *miza* npr. vodi misel k takemu, in takemu predmetu, katerega podobo si izdelamo na osnovi poprejšnjega opazovanja tisočev ali stotin posameznih primerov. Istovetenje ali izločitev iz te brezštevilne skupine raznih *miz* ima različne stopnje. Do popolnega poistovetenja pridemo s postopnim oženjem obsega besede *miza*, npr. *kupi mizo, kupi visoko mizo, kupi kuhinjsko mizo*; dalje *pokrij mizo, popravi to mizo*. Tako občna imena istovetimo (v raznem obsegu, včasih je to samo identifikacija ožjega obsega od širšega, drugič spet posameznega predmeta; to je odvisno od sredstev, uporabljenih v stavku) v sobesedilu oziroma v pripovedi.

Kako pa je to pri lastnih imenih? Njihov slovarski pomen je že zožen v razmerju do občnih imen. Vse se nanašajo na zvrst predmetov (»enote«). To zvrst je v pisavi lahko razlikovati od občnih imen z veliko začetnico. Kakšne pa so značilnosti zvrsti v govoru? Če preberemo v slovarju ime kraja, ki ga ne poznamo, pa vemo celo brez pojasnil, da je to beseda, ki označuje kraj, je to dovolj za domnevo, da ima tako lastno ime značaj pojma, ker se nanaša na zvrst »kraja«. Lastno ime je pojem prav tako kot občno ime, ker označuje zvrst, v tem primeru zvrst »enote«.

Kakšne so jezikovne značilnosti te zvrsti? Predvsem določene končnice, značilne za posamezne zvrsti »enot«, npr. v poljščini za imena krajev -ów: *Kraków, -ice//owice: Katowice*, v srbohrv. npr. priimki na -ić, -ović, npr. *Brčić, Jovanović*; poleg tega še nasprotje izključno občnoimenski izrazi: izključno lastnoimenski izrazi, npr. *ljubezen, dom//Janez, Ljubljana*. To nasprotje se je ustalilo. Nazadnje ostane še velika skupina lastnih imen homonimov, tj. besed, ki so zvočno enake občnim, npr. krajevna imena *Grič, Loka*, osebna imena *Kožuh, Skaza*. Poistovetimo jih enako kot občna imena v stavčni zvezi. Tu gre za preneseni pomen, npr. *Videl sem Kožuha, ki mi je povedal zanimive novice; Govoril sem s Skazo; Grem v Grič, da bi uredil stare zadeve* itd. Situacija je tu podobna, kot pri primerih pomenov »lomiti ga« = »delati neumnosti«, npr. *V gostilni ga je strašno lomil; »sedeti« = »biti v zaporu«, npr. Sedel je tri leta zaradi tatvine*. Po tem so lastna imena prav tako kot občna nazivi zvrsti. Tu pa se podobnost neha, kajti v nasprotju z občnimi imeni se lastno hkrati nanaša na konkreten predmet ne glede na sobesedilo. To je na videz v nasprotju s tem, kar smo povedali o skupini besed tipa *Kožuh, Grič*. Protislovnost pa je

le navidezna, ker je stavčna zveza pri teh služila za razlikovanje enakozvočnic, ne pa za razalikovanje prvine istovetenja.

Lastna imena so nekaki izpusti (elipse) stavkov, ki istovetijo enoto v zvrsti predmetov. Tako smo zajeli podobnost in hkrati pomenske razlike lastnih in občnih imen.

5. Razlike v obsegu posameznih kategorij pomenov, ki smo jih omenili pri občnih imenih, obdržijo pomen tudi pri lastnih imenih.

Potreba dati komu ali čemu lastno ime se pojavlja v praksi veliko pogosteje kot pa tvorjenje novih besed pri občnih imenih. Za to uporabljamo razne načine. V vsakem primeru izberemo zavestno ali pa tudi ne (npr. v primeru vzdevkov) določen izraz in mu damo lastnoimensko vlogo. V tej vlogi lahko načeloma nastopa vsako občno ime, celo umeten izraz, če ga le okolje sprejme ali če dobi družbeno lastnoimensko priznanje. Pri poimenovanju uporabljamo obstoječi imenski zaklad, ki — zgodovinsko gledano — izhaja iz občnih imen, ali prenašamo ustrezna občna imena v drugo pomensko vlogo kot homonime ter jim dajemo lastnoimensko vsebino, ali končno uporabimo občnoimenski besedni zaklad, da napravimo lastnoimensko novotvorbo. Iz tega vidimo, da lastnoimenski izraz v vsakem primeru vsebuje razmerje (včasih že davno zgodovinsko) do občnih imen. Zato je upravičen sklep, da lastna imena izvirajo iz občnih. Zaradi tega se v lastnoimenskih izrazih ustvarja nekaka druga pomenska plast (ki jo je sicer včasih zgodovina zabrisala), ki se veže z občnoimensko zvrstjo. Tu gre za imena z jasno dokazanim ali s samo domnevanim izvorom. Že samo ta dejstva neizpodbitno dokazujejo, da je treba pojem pomena lastnih imen vendar že bolj natančno določiti in uvesti posebna razlikovanja.

Najpristopnejša je pomenoslovna definicija lastnega imena kot znamenja, ki konkretizira ali identificira individualne predmete (pomembne v družbenem življenju). *Živim v Mariboru, Imenujem se Pahor*. Izrazi *Maribor, Pahor* se nanašajo na natančno določeno enoto v zvrsteh »krajevna imena« in »osebna imena«. Ta pomen imenujemo po zgledu občnih imen *realni pomen imena*. Ta pojem ima sicer drugo vsebino kot pri občnih imenih, ker vsebuje tu predvsem prvino istovetenja, nato šele razmerje do zvrsti. Pri občnih imenih je narobe. Prvina istovetenja je pri teh komaj nakazana. To je načelna pomenska razlika med občnimi in lastnimi imeni.

Pomenoslovna vloga identifikacije je v sinhroničnem sestavu jezika za lastna imena bistvena; vendar se pomenoslovna vloga imena s tem ne konča. Ker je lastno ime znamenje za enoto (človeško ali tudi zemljepisno), dobiva to ime zaradi dejavnosti te enote ali tudi zaradi pomembnih dogodkov v določenem kraju dodatne pomenske vrednosti. *Casanova* je bil znan po svojih erotičnih odlikah, nič čudnega, da je njegovo ime pridobilo tako vsebinsko bogastvo, da pomeni danes v poljščini razuzdanca, seveda v vlogi občnega imena (metonimija). Skoraj splošna je v publicistiki raba imen prestolnic v širšem pomenu vlad, npr. *London molči na poziv Pariza; Moskva poziva k razorožitvi*. Tudi tu je pomembnost tega, kar se v kraju dogaja, povzročila premik smernega (identificirajočega) pomena v širšo občnoimensko zvrst. Z gornjimi primeri smo dali zglede tudi za *kontekstni dodatni pomen lastnih imen*. V takih primerih lahko rečemo, da so nekatera lastna imena pomensko bogatejša kot občna, ker vsebujejo poleg identifikacije tudi vsebino, lastno občnoimenskim izrazom. To pa se vendar dogaja šele po premiku od pomena »identifikacije« k nanašanju na »zvrst pred-

metov«. Moskva poziva k razorožitvi. Izraz »Moskva« pomeni tu »vlado ZSSR«, ki je v Moskvi.

Lastno ime, ki izvira od občnega, se ne znebi vselej prizvoka te zveze; včasih si pridobi tudi sociološke pomene: razrednega izvora v primeru t. i. kmečkih priimkov in imen²⁷, versko vrednost npr. pri izbiri imena ustreznega patrona, pravno pri izbiri priimka, humoristično pri izbiri vzdevka itd. Vzroki za te pomenske presežke pri lastnih imenih so različni in zahtevajo posebno obdelavo. Lep primer so poskusi sprememb priimkov in celo zemljepisnih imen v primerih, kjer ima zveza z občnim imenom negativen prizvok; poleg tega tudi zavestna ekspresivna raba lastnih imen v leposlovnih delih²⁸. Te drugotne pomenske presežke pri lastnih imenih imenujemo *dodatni pomen lastnega imena*. Obseg tega dodatnega pomena je pravzaprav enak občnim imenom. V njem je tako ekspresija (npr. *Ljublan'ca*) kot sociološka ocena (*Rovte* npr. pomenijo »katerokoli provincialno luknjo«), narečna pripadnost, tujost ali domačnost itd. Tudi realni pomen, pomen istovetenja lastnega imena, se lahko razširi z dodatnim občnoimenskim pomenom. Vendar je to v celoti realen (sodoben) pomen besede.

Etimološki pomen lastnega imena mi je pomen besed ali besede v trenutku, ko še nima osebnoimenske vloge za določeno enoto. Z drugimi besedami: pomen, prenesen od občnega imena ali drugega lastnega imena na novo nastalo. Pomen ustreznega občnega imena se prenaša na lastno ime na podlagi primerjave z lastnostjo predmeta, na katero se ime nanaša; npr. osebno ime »Koren« določa najbrž barvo obraza tako imenovanega človeka po primerjavi z »rdečo barvo korena«, nato pa preide ta izraz v osebnoimensko vlogo; ali enostavno označimo eno od lastnosti imenovane enote, npr. pri zemljepisnih imenih: *Grič*, *Blato*, *Krakov* (mesto, ki pripada *Kraku*) ipd. Pri tem so razmerja vzajemne odvisnosti obeh skupin besed (lastnoimenske in občnoimenske) zelo zapletena in danes raznovrstna. Pri lastnih imenih se pogosteje kot pri občnih prenese ves pomenski obseg enega občnoimenskega ali lastnoimenskega izraza na drugega samo zaradi ene prvine, ki je obema skupna. Občno ime *nada* se npr. prenese v vlogo osebne imena *Nada* z namero, da bi otrok izpolnil up (nado) na vse lepo v življenju. V tem primeru ni velikega razhajanja s pomenom »upanje«, čeprav je ta prenesen na posamezni predmet. Dogodi pa se, da kdo po imenu ljubljene neveste ali žene imenuje naselbino ali kraj *Nada*²⁹. Tedaj se prvotni pomen tega krajevnega imena vidi samo, če pokažemo na neposredno osnovo, tj. na lastno ime, ne pa na občno ime *nada*. S podobnim potovanjem besed od zvrsti do zvrsti imamo pri lastnih imenih pogosto opraviti, zato je tako pomembno najti izraz, iz katerega je bilo ime neposredno ustvarjeno, ker pojasnjuje njegov prvotni³⁰ ali etimološki pomen.

6. Lastna imena izbiramo iz posebnih vzrokov, ki jih sistematično skoraj ni mogoče zajeti. Eni npr. dajejo otroku ime *Stanislav* zato, ker se je tako imenoval ded, drugi, ker verujejo v npravne vrline sv. *Stanislava*, ti v čast očetu, oni, ker jim je več zvočna plat te besede. Ta dejstva se ne zrcalijo v vsebini besede in torej niso podvržena jezikoslovnim raziskavam. Z njimi se lahko ukvarjata sociologija ali zgodovina. Jezikoslovec pa se mora predvsem zanimati za to, kar prinašajo pomenske prvine lastnega imena. Jezikoslovje torej proučuje zlasti besedotvorni pomen lastnih imen, pomen zvrsti, izogiba pa se individualnim dejstvom, ki se ne zrcalijo v jezikovnem znamenju. Sicer smo lahko odvisni od domnev.

¹ V tej študiji načeloma ne navajam vse filozofske in logične literature o predmetu. Ne sklicujem se tudi na posamezna jezikoslovna dela, upoštevam pa tista, ki imajo posebno vrednost za študij pomena lastnega imena. Najpomembnejše od njih je knjiga H. S. Sorensena, *The Meaning of Proper Names with a Definiens Formula for Proper Names in Modern English*. (Pomen lastnih imen z obrazcem definiranja last. imen v moderni angleščini), Copenhagen 1963, kjer je najti tudi dovolj izčrpano literaturo in kritičen pregled dotodanjih pogledov. Podrobnejše bibliografske podatke o jezikovni semantiki najdemo v knjigi M. Ivič, *Pravi in lingvistični*, Ljubljana 1963; iz poljske literature je treba omeniti: R. Ingarden, *O dziele literackim* (O leposlovnem delu), Warszawa 1960, posebno str. 99—150; I. Domska, *Z filozofii imion własnych* (O filozofiji lastnih imen), *Kwartalnik filozoficzny* XVIII. 1949, zv. 3/4; E. Grodzinski, *Znaczenie słowa w języku naturalnym* (Pomen besede v naravnem jeziku), Warszawa 1964, posebno poglavje XI, *Nazwy w języku indywidualnym*, str. 302—325, pa še metodološko pomembno delo A. Schaffa, *Wstęp do semantyki* (Uvod v pomenoslovje), Warszawa 1960, ki prinaša marksistično pojmovanje problema semantike. V srbski literaturi je vreden pozornosti članek I. Grickat, *Naslovi posebna kategorija pisane reči*, *Naš jezik*, knj. XV, sv. 1—2, 1966, str. 76—95. — ² Prim. W. Tazzycki, *Mesto onomastike sredi drugih humanitarnih nauk*. *Voprosy jazykoznanija* 1961, zv. 2, str. 3—11. — ³ Prim. W. Górny, *Zagadnienie polskiej gramatyki onomastycznej* (Vprašanja polske onomastične gramatike), *Język polski* XXXVII, 1957, str. 174—178. — ⁴ Prim. S. Rospond, *Perspektywy rozwitija slawjanskoj onomastiki*, *Voprosy jazykoznanija* 1962, zv. 4, str. 9—19. — ⁵ V. N. Toporov, *Iz oblasti teoretičeskoj toponomastiki*, *Voprosy jazykoznanija* 1962, zv. 6, str. 3—12. — ⁶ Prim. W. Tazzycki, *Mesto onomastiki* . . . n. m. — ⁷ Prim. J. Kuryłowicz, *La position linguistique du nom propre* (Jezikoslovno mesto lastnega imena), *Onomastica* II, 1956, str. 1—14. — ⁸ Pred leti je poskušal ustvariti tako vedo A. Korzybski, *Science and Sanity*, Lancaster (Pens.) 1941, z imenom splošna semantika (General Semantics). — ⁹ T. Milewski, *Językoznawstwo*, Warszawa 1965, str. 19. — ¹⁰ O zjawiskach i rozwoju języka (O pojavih in razvoju jezika), Kraków 1950, str. 44 in 48. — ¹¹ W. Tazzycki, *Mesto onomastiki* . . . n. m. — ¹² J. Kuryłowicz, *La position* . . . n. m. — ¹³ Prim. opombe 8. Splošno semantiko kot znanost ocenjujejo na splošno zelo kritično. — ¹⁴ *Wstęp* . . . n. m. str. 300—436. — ¹⁵ Širše pojmuje definicijo pomena E. Grodzinski, *Znaczenie* . . . n. m. str. 7—14. — ¹⁶ A. Schaff, *Pojęcie a słowo*, Łódź 1947 in *Wstęp* . . . n. m., str. 389—423. — ¹⁷ Zvočno podobno imenuje avtor »signifiant« — to, kar pomeni, pojem pa »signifié« — to, kar je predmet pomena. — ¹⁸ Vendar spada večina lastnih imen k pasivnemu in potencialnemu besednemu zakladu. — ¹⁹ Prim. npr. pol. *Warszawka*; razen tega npr. poljska šaljiva krajevna imena. S. Hrabec, *O nazwie miejscowej Zawichost i podobnych nazwach żartobliwych* (O krajevnem imenu Zawichost (= vrtrepe, in podobnih šaljivih nazivih) *Język polski* XXVI, 1946, str. 80—82. — ²⁰ E. Grodzinski, *Znaczenie* . . . n. m., str. 302. Podobno normative slovnice raznih jezikov, čeprav uporabljajo včasih drugo terminologijo. — ²¹ Prim. H. Kurkowska, S. Skorupka, *Stylistyka polska*. *Zarys*, Warszawa 1959, str. 88, 135, 139, 131, 129. — ²² J. Kuryłowicz, *Zamетки o znaczeniu słowa* (Pripombe o pomenu besede); *Voprosy jazykoznanija*, 1955, zv. 3, str. 73—81 in T. Milewski, *Językoznawstwo*, n. m., posebno pogl. VI. *System semantyczny*, str. 74—93. — ²³ R. Ingarden, *O dziele* . . . op. cit. str. 151—167. — ²⁴ To so predvsem pogledi logikov: J. S. Mill, *A System of Logic, Rationative and Inductive*, London 1862, str. 31; A. H. Gardiner, *The Theory of Proper Names*, London 1940, str. 22—40. Podpirajo pa jih tudi nekateri jezikoslovci. — ²⁵ Ta nazor, čeprav teoretično ni obdelan, zastopajo v praksi raziskovalci (predvsem jezikoslovci starejše generacije), ki ne upoštevajo specifik lastnih imen. — ²⁶ Prim. F. Brandt, *Formal Logik*, Copenhagen 1933; M. Bréal, *Essai de sémantique*, Paris 1897; A. Dauzat, *Les noms de personnes, origine et évolution* (Osebna imena, izvor in razvoj), Paris 1925 idr. Te nazore obdeluje v posebnem poglavju H. S. Sorensen, *The Meaning* . . . n. m. str. 61—68. — ²⁷ Izčrpano oznako raznih stilističnih rab lastnih imen v poljščini lahko najdemo v menda edini knjigi te vrste: S. Grzeszczuk, *Nazewnictwo sowiżralskie* (Pavlihovska poimenovanja), Kraków 1966. — ²⁸ Prim. S. Grzeszczuk, n. m. — ²⁹ M. Karplukówna, *Polskie nazwy miejscowe od imion kobiecych* (Poljska krajevna imena iz ženskih lastnih imen), *Studia z filologii polskiej i słowianskiej* I, 1955, str. 111—161. — ³⁰ Tako obravnava pomen lastnih imen W. Tazzycki, *Słowianskie nazwy miejscowe* (Ustalenie podziału) *Słowianska imena krajew* (Ustalenie rozdzielive), Kraków 1946.

Zapiski, ocene in poročila

IZ ZGODOVINE SLOVENSКИH BESED ČOMPA, ČOMPE

Ime *čompa*, *čompe* za *krompir* ljudi zelo zanima, a si njegovega izvira in pomena ne znajo raztolmačiti. Da je res tako, nam pričajo vprašanja v radijskih jezikovnih pogovorih, ki nanje rajni M. Rupel npr. dne 18. dec. 1954 in 12. aprila 1955 ni vedel odgovoriti.

Krompirjevo ime *čompa*, *čompe* je prvi razlagal Jurij Plémel tako, da je izraz *čompe* »prav za prav: kepe, kar bi utegnilo ‚Knollen‘ pomeniti«. ¹ K. Štrekelj je zapisal, da je naziv *čompa* za *krompir* (Gorenjsko, Koroško, Bovec) »temnega izvira«. ² B. Teplý pa meni, da je nastalo ime *čompe* iz nemške besede *Klumpen*. ³

Spričo tega, da je krompirjevo ime *čompe* doma predvsem v krajih, ki so v posredni bližini Furlanije, se ni zdel sprva popolnoma od muh zapis D. Trstenjaka: *Zampa ungue*, *pié davanti all'animale quadrupede*, *Kralle*, *Klaue*, slov. *čampati*, svinje *čam-*

pajo, die Schweine fassen das Futter.⁴ Pomensko bi torej mogli dati v tem primeru ime čampa > čompa nekako ob ime svinjski grud.

Verjetnost o takem izviru imena čompe pa se je zdela zelo majava in nepričljiva; zato je bilo treba znova tehtno preudariti, kakšen pomen more neki tičati v tem vzdeвку. Pri spovračanju k starim mnenjem, da je bil krompir sprva le »kruh ubogih« (na Angleškem in kralj Ludovik XVI.) in »poslednji preužitik ubogih« (A. M. Slomšek), in ko smo iskali v furlanski in italijanski soseščini Soške doline s čompe skladnega imena, smo naleteli na nenavadno italijansko besedo *ciómpo*. S *ciómpo* (= čompo) zaznamuje Italijan v vsakdanji govoricu takó imenovanega »malega človeka« nasploh, tj. úomo del l'infima plebe, popolo minuto, v prenesnem, zaničljivem in prostaškem pomenu pa sploh slabega, neotesanega, nesposobnega ipd. človeka, kar rad izraža z rečeno: Sta li come un ciompo, kar bi po naše rekli: stoji, ali je zabit, kakor štor.

O besedi *ciómpo*, *ciompi* pravijo nekateri italijanski jezikoslovci, da je »termino storico d'incerta origine«, ki se pokaže najprvo l. 1343 v Florenci kot poimenovanje za brezpravne najemne tkalce sukna v tedanjih florentinskih manufakturnih suknarnah. Drugi pa dokazujejo, da je beseda starejša in da izvira že iz l. 1326, ko so francoski vojaki Karla Kalabriškega in vojvode Atenskega rekali v Florenci vsakomur, ki mu je pritikal kak višji ali poseben naslov, *compère* (boter, kum), kar so Florentinci sprevrgli nato po svoje v *ciómpo*, *ciompi*. Mogli pa so posredovati to besedo Florentincem še prej trgovci, ki so potovali na razne francoske sejme, ali pa je ime *ciompo* bilo skrojeno celó že takrat, ko so bili Florentinci s Francozi skupaj v križarskih vojskah. Najbolj pomembno pri vsem tem pa je, da je vzdel ime *ciompi* do tedaj brezimnemu prezinemu proletariatu prav »popolo grosso«, kakor je imenoval na drugi strani »mali narod« bogate in vladajoče florentinske meščane.⁵

Največja verjetnost o izviru in pomenski skladnosti slovenskega poimenovanja krompirja s čompa, čompe iz *ciompo*, *ciompi* se pač zлага s tem, da je beseda čompa, čompe doma le na področju od Soške doline prek Tolminskega, Kobariškega in Bovškega na Gorenjsko okrog Kranjske gore in dalje na Koroškem v Ziljski dolini. Ti slovenski kraji so nekako v območju in podaljšku predelsko-nadiške ceste, stare glavne prometne žile med temi pokrajinami in Benečijo, Furlanijo in Severno Italijo. Res je, da nikoli ne bomo mogli zatrdno dognati, kdaj in kako je bil prenesen izraz *ciompi* na Slovensko. To nas pa nikakor ne sme zavesti na stranpot, da bi iskali izvor besedi čompa, čompe drugje ko v najbolj verjetnem družbenem soimenskem prenosu od *ciompo*, *ciompi* na »kruh ubogih«, tj. krompir.

Prezreti ne smemo tudi primerov v slovenski književnosti, kjer pomeni beseda čompa, kakor v italijanščini *ciompo*, slabega in avšastega človeka. Gospodar Preklezen zmerja dekle Ušperno s »Ti avša, brljavka, cafuta, čompa, drpajsa.«⁶ V »Jamnici« pa je zapisal Lovro Kuhar, da je imel Munk »pri hiši za dekle le slaboumne in postarne čampre«, kar je Prežih sam pojasnil v opombi z: avša.⁷ Čampra je torej le koroško-hotuljski narečni izraz za čompra = čompa? Kot psovko za počasno žensko je zapisal besedo čampa iz nekega Cafovega zapisa Plet. I., 93.

Lahko je, da besedi čampra in čampa sploh nista naslonjeni na *ciómpo*-čompa, marveč na furlansko *ciampa*, tj. levica, leva roka, kar bi pomenilo osebo, ki dela z levico, torej počasi, nerodno, obotavno, skratka topo in nepreudarno. Izraz čampárina za levico je slišal Erjavec v Banjšicah,⁸ čampár za levičar v Solkanu,⁹ Levstik pa je pripomnil, da je čampárina romanska beseda: furlanska *ciampa*, *ciampa*, ledinski *ciampa* = leva roka, levica.¹⁰ Za Kuharjevo čampro pa ni izključen še morebitni tretji vir, tj. ustrezna koroška narečna nemška beseda, npr. Tschärperle = einfältiger Mensch = preprost ali tudi top, trapast, slaboumen človek.

Izraz čompe za krompir je še dandanašnji povsem živ v krajih, ki sem jih prej navedel. V slovenski lepi besedi ga je potrdil npr. pesnik Joža Lovrenčič iz Kreda pri Kobaridu, ko pripovedujejo, da Ivanček »doma že v izbi za zapečkom / sedel je in opazoval očeta, / kakó iz prožnih, belih viter / za čompe nov koš spleta — / in kako »Trentarica vstala je / in čomp mu [= beraču] s skuto dala je.«¹¹ / Vendar je pesnik pri tem prezl, da v 16. stoletju v Trenti še niso pridelovali krompirja, saj so ga spoznali šele okrog 200 let pozneje.

Zanimivo je, da potrjuje popolnoma neodvisno od mene moje mnenje glede izvira imena čompe Hinko Wilfan v sestavku »Bovške čompe«, kjer pravi: »Neki šolani Bovčan

pa je odkril, da se čompe imenujejo po tkalcih v manufakturah, ki so jih revne in slabo plačane zaradi upornišva zasmehljivo imenovali čompi.«¹² Kateri šolani Bovčan je to, pisec ni povedal.

Jože Stabéj

Opombe: ¹ N 1845, 206. — ² LMS 1894, 31. — ³ KMD 1945, 111. — ⁴ LMS 1875, 86. — ⁵ Niccolo Tomaseo, *Dizionario della Lingua Italiana*. Vol. II. Torino 1924, 1441; Guglielmo Volpi, *Vocabolario della lingua italiana*. Firenze 1940—41, 287; *Enciclopedia Italiana di scienze, lettere ed arti*. Milano 1931, vol. X., 384—385 (napisal prof. Gino Scaramella v Firenci); Srdan Đokić, *Ustanak čompa u Firenci 1378*, Beograd 1954, 83, 86. — ⁶ J. Mencinger, *Čmokavzar in Ušperna*. LZ 1883, 446. — ⁷ ZD VII. (1964), 87, 438. — ⁸ LMS 1879, 135. — ⁹ LMS 1882/83, 200. — ¹⁰ LMS 1882/83, 342. — ¹¹ Šolar iz Trente. Ljubljana 1939, 25, 151. — ¹² *Tovariš XII* 1. 8. januarja 1956, 9.

ZGODOVINA GRŠKE KNJIŽEVNOSTI I

V redakciji S. I. Sobolevskega, B. V. Gornunga, Z. G. Grinberga, F. A. Petrovskega in S. I. Radčiga izdala Akademija znanosti ZSSR, Inštitut za svetovno književnost. Prevedel in dodatek o starogrški epiki, liriki in dramatici pri Slovencih napisal Janko Moder. Ljubljana, Mladinska knjiga, 1966. 700 strani.

I

Grška literarna zgodovina v slovenščini — kateri ljubitelj antike se tega ne bi razveselil! In to v obsegu, ki daje slutiti, da bo celotno delo v treh zvezkih zajemalo čez 2000 strani! Naši klasični filologi starejših generacij, ki so le s težavo, večkrat celo v samozaložbi, izdajali svoje prevode in razprave, tega najbrž niti v sanjah ne bi mogli verjeti.

Toda kakor smo že tega dogodka lahko veseli, pa nam ni jasno, zakaj se je založba odločila ravno za prevod dela, ki je staro že dvajset let in ki tudi že ob svojem izidu v izvorniku ni bilo povsem na tekočem z znanstvenimi dognanji. Saj je zadnja leta izšlo po svetu več dobrih zgodovin grške književnosti, najboljša med njimi, Leskyjeva »Geschichte der griechischen Literatur« (druga, razširjena izdaja 1963), je bila prevedena že v več tujih jezikov. Tudi »Istorija helenske književnosti« beograjskega profesorja Miloša N. Djurića (Beograd 1951) je bila ob izidu deležna laskavih ocen v domačem in tujem strokovnem tisku,¹ seveda pa jo je danes že v marsičem prehitel nagli razvoj znanosti.

Zgodovina grške književnosti (v nadaljevanju: ZGK), katere prvi zvezek obsega epiko, liriko in dramatico v klasičnem obdobju, je kolektivno delo sodelavcev moskovskega inštituta za svetovno književnost. Kot se pri kolektivnih delih rado primeri, je tudi tu raven prispevkov zelo različna. Že pred leti je M. Marković opozoril, da je eno celo poglavje (v slovenskem prevodu str. 198—204) brez navedbe vira prepisano neposredno iz Christove »Geschichte der griechischen Literatur« (iz leta 1890!), kar meče čudno senco na celotno delo.²

Vendar bi bili krivični, če bi zaradi tega vse soavtorje metali v en koš in zavrgli delo kot celoto. Večina sodelavcev se je lotila dela z vso resnobo in akribijo in je ustvarila, kar je pač mogla ustvariti v utesjenih vojnih razmerah in ob očitnem pomanjkanju sodobne strokovne literature. V knjigi je brez dvoma precej lepih in zanimivih strani; tako je npr. nazorno orisan izvor atiške tragedije, lepo je osvetljena organizacija predstav in ureditev gledališč v stari Grčiji, daleč najboljša in v marsičem izvorna pa so zadnja tri poglavja izpod peresa I. S. Tolstoja o atiški komediji. Za slavista bo delo še posebno zanimivo, ker vsebuje veliko dragocenih podatkov o odmevih in prevodih grške poezije v ruski literaturi, ki bi jih sicer zaman iskali pri Leskyju ali tudi v večjih zgodovinah grške književnosti. Začuda pa ZGK ne omenja celotnega prevoda Evripidovih tragedij, ki ga je oskrbel znani impresionistični pesnik I. F. Annenskij in ki sodi brez dvoma med umetniško in filološko najbolj dovršene ruske prevode iz antične poezije. Pogrešamo tudi podatke o odmevih grške poezije pri drugih slovanskih narodih. Seveda ne smemo biti preveč razočarani, če npr. ni omenjen Dubrovničan Ignjat Djurdjević, ki

¹ Prim. M. Flašar, *Živa antika* 1954, 402—5; R. Browning, *The Classical Review* NS 1953, 193—4.

² M. Marković, *Jedan plagijat*. *Živa antika* 1951, 304—7.

je že sto let pred A. Wolfom izrazil domnevo, da Homer ni nikdar živel (*Homerum numquam fuisse suscipio*), saj bi ta kuriozum zaman iskali celo v obsežnejših literarnih zgodovinah. Vendar pa je le malce nenavadno, da knjiga obširno poroča o proučevanju Homerja pri zahodnoevropskih narodih, celo pri Nizozemcih, ne omenja pa npr. Kuničevega prevoda Iliade v latinščino (Romae 1776), ki si je pridobil mednaroden sloves.

Nadaljnja odlika ZGK je v upoštevanju ruske in druge sovjetske strokovne literature, ki je klasičnim filologom na zahodu še zmerom knjiga s sedmimi pečati. Pri tem nimam v mislih samo razprav s področja klasične filologije v ožjem pomenu besede, marveč tudi izsledke s sorodnih področij, ki v marsičem lepo osvetlujejo analogne procese porajanja homerskega eposa ali atiške tragedije. Kakšno bogastvo vzporednega gradiva se nam razgrinja v ustreznih poglavjih o Homerju (prim. zlasti str. 113-7)! Tu beremo ne samo o ruskih bilinah, ampak tudi o kirgiških, gruzinskih, tatarskih in mongolskih junaških rapsodijah. Homeroslovci na zahodu (zlasti znana Parry-Lordova šola) se opirajo navadno le na proučevanje srbskohrvatskih junaških pesmi; toda pritegnitev vsega tega gradiva bi nedvomno lahko le še obogatila njihove raziskave in dala njihovim izsledkom večjo prepričljivost in veljavo.

Vendar pa vse te svetle strani ne morejo popraviti vtisa zastarelosti, ki ga naredi knjiga kot celota. Izvirnik je izšel leta 1946; toda lahko bi bil izšel tudi že nekaj desetletij poprej. Med stotinami in stotinami navedenih znanstvenih del bi lahko na prste našteali tista, ki so izšla po Leninovi smrti zunaj Sovjetske zveze. Knjiga ne navaja niti imen največjih grecistov našega stoletja, kot so K. Reinhardt, B. Snell, C. Whitman in drugi, kaj šele njihovih izsledkov in razprav. Naslov »Sodobno stanje homerskega vprašanja« (140-8) zveni kot prava parodija. Povsem zanemarjeno je vprašanje orientalskih vplivov na razvoj grške kulture, mitologije in poezije. To nas tem bolj preseneča, ker knjiga uvodoma napada buržoazno znanost, češ da skuša nastanek starogrške kulture razložiti kot »zgodovinski čudež«. V resnici so klasični filologi in orientalisti že zdavnaj opozorili na semitske tuške v grščini, na sorodnosti med orientalsko in zgodnjegrško umetnostjo, med Gilgamešem in Odisejo, med sumerskimi himnami in Hesiodovo Teogonijo,³ pri čemer niso pustili dvoma o tem, kje so razni motivi primarni — toda ZGK o vsem tem molči.⁴ Prav tako npr. ob Aishilu ne vzemo ničesar o obsežnih odlomkih iz njegovih satirskih iger, ki so bili najdeni in objavljeni v začetku tridesetih let in ki osvetlujejo umetnost tega velikega tragika z doslej neznanne strani.

Motijo tudi okorne in netočne formulacije, npr. oznaka stihomitije kot »hudo zapletenega načina v zgradbi dialogov« (416), anagorizma kot neke »panoge« (481), Likofrona kot »epika« (484), ali pa zapisek, da si je Horac motiv nesmrtnosti »sposodil« pri Teognisu (235); če so že v Horacijevi pesmi *Exegi monumentum* res kaki tuji vplivi, tedaj je treba njihov izvor iskati predvsem v egipčanski »Pisarjevi hvali«.⁵ Trojno krivico dela ZGK Tadeuszu Zielińskemu: prvič, ker njegovo ime rusificira v Feddej Francevič Zelinski; drugič, ker tega učenjaka, ki je bil po krvi, po duši in po srcu zaveden Poljak, prišteva med ruske znanstvenike; in tretjič, ker tega pač največjega klasičnega filologa, kar jih je rodil slovanski svet, hudo pristransko vrednoti (prim. str. 25).

Tudi tega, kar knjiga obeta v prvih vrsticah, tj. »sistematično zgodovino starogrške književnosti v luči marksistično-leninistične teorije«, je v njej le malo. Ta obljuba velja le za obsežen uvod (13—77), ki se res odlikuje po izvirnih načelnih in polemičnih stališčih, ki pa pri obravnavanju literarnozgodovinske snovi še daleč niso uresničena; izjema so le zadnja poglavja o komediji. Knjiga je samo garnirana s citati iz Marksa, Engelsa in Lenina, v svoji vsebini pa se bistveno ne razlikuje od podobnih del buržoaznih klasičnih filologov, s katerimi v uvodu polemizira.⁶ Že sama tradicionalna eidografska razporeditev snovi — prvi zvezek obravnava zapovrstjo epiko, liriko in dramatiko, drugi zvezek prozne vrstvi in istem večstoletnem obdobju — kaže, da pisci niso mogli dosledno uveljaviti načela zgodovinske povezanosti. Pred vsakim večjim poglavjem je sicer nekaj strani posvečenih tudi orisu družbeno-političnega razvoja Grčije, toda te strani so na-

³ Prim. H. Lewy, *Die semitischen Fremdwörter im Griechischen* (1895); H. Poulsen, *Der Orient und die frühgriechische Kunst* (1912); H. Zimmern, *Akkadische Fremdwörter als Beweis für babylonischen Kultureinfluss* (1917).

⁴ Izjema je le kratka, precej nejasna notica v uvodu na str. 30, ki očitno namiguje na znane hetske napise iz Bogaz-köja.

⁵ Glej o tem literaturo, navedeno v mojem prevodu Horacovih Pesmi (Maribor 1966), 140—21

⁶ Podobno ocenjuje ZGK tudi N. F. Deratani v obsežni recenziji ruskega izvirnika, objavljeni v »Vestnik drevnej istorii« (1947, 2, 72—81). Deratanijevih kritičnih pripomb k posameznim poglavjem tu nimam namena ponavljati, opozarjam pa nanje bralca, ki se namerava poglobiti v študij zgodovine grške književnosti.

vadno le neorgansko prilepljene in niso v tesnejši zvezi s sledečim prikazom obravnavanega avtorja in z oceno njegovega pesniškega dela. Marsikatero delo sodobnih angleških in francoskih klasičnih filologov veliko globlje osvetljuje družbena, ekonomska, psihološka in svetovnonazorska gibalna, ki so pobudila nastanek posameznih velikih grških pesnitev.⁷ Vzemimo npr. oceno Hesioda (184—196)! ZGK ga prikazuje kot konservativca, kot zagovornika stare patriarhalne ureditve, njegov pesniški protest zoper družbene krivice pa kot izraz kmečke nezadovoljnosti in godrnjavosti. Takšno gledanje je brez dvoma precej enostransko, tipičen odraz tiste ozke miselnosti, ki vse, kar je kmečkega, enači z zaostalostjo. V resnici Hesiod obstoječe patriarhalne ureditve ne zagovarja, ampak jo skuša npravstveno reformirati. Hesiod resda ni bojevit revolucionar, pa tudi ne patriarhalen konservativec: lahko bi ga označili kot prvega družbenega kritika in npravstvenega reformatorja v stari Grčiji, kot prvega, ki je obsojal pravico kmečnejšega in postavil načelo pravičnosti za temelj, iz katerega raste človekova osebna sreča in boljša družbena ureditev. Toda o vsem tem ne zvemo v ZGK skoraj ničesar, namesto tega beremo o preživelih, že zdavnaj zavrnjenih teorijah, da Teogonija ni Hesiodova pesnitev, ampak da »skoraj gotovo pripada drugemu avtorju« (192).

Po drugi strani pa tudi metode slovite ruske formalistične šole v tem delu niso zapustile vidnejših sledov. ZGK se na splošno giblje v ustaljenih ojnica filološko pojmovane literarne zgodovine.

S tem pa seveda ni rečeno, da ZGK ni uporabna kot priročnik, kot nekakšen kompendij stoletnih dognanj in temeljnih podatkov iz grške literarne zgodovine, katerih večji del tudi znanost dvajsetega stoletja ni ovrгла, ampak le prevrednotila, poglobila in obogatila. Kljub navedenim pomanjkljivostim si lahko samo želimo, da bi založba čim prej do kraja uresničila svoj načrt in izdala še nadaljnje zvezke ZGK. Nedvomno lahko številne pomanjkljivosti prvega zvezka opravičimo z okoliščino, da je delo zorelo med vojno. Drugi zvezek je izšel šele leta 1955, tretji leta 1960. Naj že tukaj zapišem, da je iz nadaljnjih zvezkov lepo razvidna nagla rast in napredek klasične filologije v povojni Sovjetski zvezi. Zlasti tretji zvezek, ki obsega helenizem in rimsko obdobje, upošteva tudi že marsikatero novejšo papirusno najdbo in se precej približuje sodobnim izčrpnim pregledom tega obdobja grške literarne zgodovine. Zato bi bilo škoda, če bi nas založba, ki se je lotila nehvaležne izdaje prvega zvezka, prikrajšala za veliko popolnejše nadaljevanje tega dela.

Še nekaj besed o prevodu Janka Modra!

Prevod je korekten, motijo pa ga ponekod napačno razbrana imena sodobnih znanstvenikov — morda so te napake že v izvorniku? Npr. Gustav Roethe (112), Erich Rothe (120 op. 40), Carl Rothe (148 op. 15); v resnici je v vseh primerih mišljen isti človek: Carl Rothe. Na str. 49 je zapisano Semonides namesto Simonides, kar ni vseeno, kajti to sta v grščini dva različna pesnika. Motijo tudi nedoslednosti v pisavi antičnih imen (npr. Varo poleg Varon, Bousiris poleg Busiris) — toda v tem grešimo skoraj vsi. Huje je, da so mnoga imena — zlasti v slovarčku — sploh napačno transkribirana (npr. Agnon, Akris, Akteon — pravilno: Hagnon, Akritas, Aktajon). Zlasti boleče je ravnanje s končnicami (npr. Auga, Agaua, Basilea namesto Auge, Agaue, Basileja). Resda že sam pravopis dopušča precej svobode v tem pogledu; toda da bo zmešnjava še večja, uvaja Moder poleg pravopisnih variant *Lukrecov* in *Lukrecijev* še *Lukrečev*. Marsikje tudi po nepotrebnem prevaja iz ruščine grške tekste, ko bi lahko uporabil že obstoječe neposredne prevode iz grščine; tako je npr. odlomek iz Tukidida (399—400) lepo in zgoščeno poslovenjen v Sovretovih Predsokratikih 242-3. Ponesrečen se mi zdi prevod *aojda* s »pravljicarjem«, *mitične* preteklosti s »pravljično« preteklostjo; po drugi strani pa ne razumem, zakaj ostanejo izrazi kot *ginajkejon* (444) ali *iile* (453) neprevedeni. Na splošno pa je Moder dobro opravil težaško delo pri slovenjenju raznih strokovnih izrazov in zapletenih stavčnih period.

II

Spričo navedenih pomanjkljivosti izvornika je hvalevredno, da se založba ni odločila za goli prevod, ampak je slovensko izdajo v marsičem bistveno obogatila. Predvsem velja to za ilustracije; te je z umetniškim okusom izbral Jože Kastelic in jim napisal

⁷ Vzorno je marksistične poglede uveljavil v proučevanju grške literature G. Thomson, zlasti v znameniti razpravi »Aeschylus and Athens« (London 1941, prevedeno že najmanj v sedem jezikov — ZGK ga ne omenja).

odlični komentar, ki v marsičem lepo dopolnjuje in korigira prevedeno besedilo. Tako npr. že takoj ob prvi sliki zvemo, da je linearna B-pisava že razvozлана, in s tem so dopolnjena izvajanja v ZGK, ki o dešifriranju te pisave — kar je povsem razumljivo — še ni mogla ničesar vedeti. Lahko pa bi bil komentar ravno ob tej sliki še nekoliko izčrpnjši, saj gre — kot sem nekoč že zapisal — za odkritje, ki je omogočilo neposreden vpogled v politično, družbeno in gospodarsko strukturo mikenskega sveta, katerega spomin odseva v Homerjevih epih. Ta dogodek je po svojem pomenu enakovreden Schliemannovemu odkritju Troje pred sto leti: zgodovinsko ozadje Homerjevih epov je dobilo zdaj svojo potrditev ne samo v arheološkem, ampak tudi v arhivskem gradivu.

Druga pomembna obogatitev slovenske izdaje pa je dodatek, ki ga je napisal prevajalec Janko Moder: »Starogrška epika, lirika in dramatika pri Slovencih« (559—639). Tu je z veliko marljivostjo zbrana obilica podatkov o tem, kaj se je pri nas prevajalo iz grške poezije, kaj se je razpravljalo o njej, kaj zgledovalo ob njej. Toda čeprav pisec tega pregleda ni hotel biti »po vsej sili kompleten«, so vendar v njem nekatere vrzeli, ki so tem občutljivejše, ker ta pregled očitno ni samo izbiren, saj zajema celo objave v raznih rokopisnih dijaških listih in ponatise v časopisih. Naj opozorim le na nekaj takšnih vrzeli!

Tako bi npr. ob uvodnem »prešernoslovskem ekskurzu« (561, 614) vsaj omembo zaslužila tudi študija Miroslava Ravbarja »Antični elementi v Prešernovem pesništvu« (Razgledi 1949, 10—35, 63—74, 123—8). Med raznimi prispevki o pisavi starogrških imen pogrešam enega najtehtnejših, ustrežno poglavje iz Tomiškovega Antibarbarusa (Lj. 1910, 47—59). Kot predhodnik Sovretovih Starih Grkov bi bil lahko omenjen prvi zvezek nekdanj tako popularne Staretove Občne zgodovine (Celovec 1874), med recenzenti Sovretove monografije pa pogrešam F. Trdana, ki je poleg J. Kastelca napisal gotovo najtehtnejšo oceno (Čas 1939—40, 295—302). Morda ne bi bilo odveč navesti kak kritičen glas o prevodih Iliade J. Koseskega, npr. Levstikovo sodbo v pismu Tomišču 17. 2. 1871 (prim. I. Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina IV 426). Med odmevi Sovretove prepesnitve Iliade pogrešam tople vrstice, ki jih je napisal Andrej Hieng, gotovo najlepše, kar je bilo doslej napisanega ob tem prevodu (Beseda 1951—52, 114—9). Med razpravami slovenskih avtorjev ob Homerju ni navedena ena najboljšejših — N. Župančiča »Trojanci i Arijevci« (Glas SAN 1911, 167—291). Ob Smoletovi Antigoni bi bil lahko naveden Zganjerjev uvod k hrvatskemu prevodu (Zagreb 1962, 5—9), ki lepo razčlenjuje razmerje med Sofoklovo in Smoletovo Antigono. Če se že omenja Jakličev »Prometej«, bi bili lahko omenjeni tudi drugi antični motivi iz njegovega cikla »Panteon«. V opombo 71 bi sodila tudi omemba Aškerčeve zbirke »Akropolis in piramide«, prav tako Aškerčeva pesem »Homerjeva smrt«, Umekova »Telemah na spodnjem svetu« in morda še kaj. Ob Evripidovi »Ifigeniji na Tavridi« bi bil lahko omenjen Koblarjev uvod k Albrehtovemu prevodu Goethejeve »Ifigenije na Tavridi« (Lj. 1950, 5—46), zlasti še, ker se omenja Južničeva študija o isti temi in ker je v Koblarjevem eseju več prevodov odlomkov iz Aishilove Oresteje. Ob Orestovem motivu v Sonetnem vencu bi bilo lahko poleg Kastelčevega mnenja, da je Prešeren ta motiv povzel iz Evripidove tragedije (589), navedeno tudi drugačno mnenje Josipa Puntarja, da ta motiv izvira iz Aishilove Oresteje, in mnenje I. Dolenca in F. Koblarja, ki izvor tega motiva iščeta v Goethejevi Ifigeniji. Če se že omenja Pivkovo Dramatsko pesništvo, bi se lahko omenile tudi Pregljeve Osnovne črte iz književne teorije (Lj. 1936) in Sušnikova Svetovna književnost (Maribor 1936), ki ima tudi kratek pregled grške literature z navedbo najpomembnejših dotedanjih slovenskih prevodov (35—51). Zaradi izhodiščne opredelitve dionizičnega in apoloničnega ustvarjalnega načela bi bil lahko pritegnjen Prijateljjev esej »Pesniki in občani« (LZ 1917, 17—23, 314—332). Veliko koristnejše kot naštevanje Koritnikovih in Prebilovih šolskih slovarčkov k posameznim sprevom Homerja bi bilo opozorilo na Grošljeve etimologije, objavljene v Živi antiki in drugod, zlasti še, ker je v njih lepo in izvorno razložen izvor številnih izrazov in imen, ki jih srečujemo ali ki bi jih morali srečati v ZGK (npr. *Silen, Satyros, Semele, Dionysos, Mykene, Mesatos, Skitaloi, lyra, phorminx, dithyrambos*). Poleg Doklerjevega Grško-slovenskega slovarja bi morali najti svoje mesto tudi obe izdaji Grške slovnice (Bradač-Osana 1919, Bradač 1951), med raznimi načelnimi članki, navedenimi v opombi 23, pa J. Tomiška »Aforizmi o klasičnem pouku« (Izvestje Lj. 1909) in Glonarjev prevod T. Zieliškega »Antični in moderni svet« (Lj. 1925). Vse to seveda spričo dejstva, da vsebuje ta opomba veliko manj pomembne literature. Tudi Grošljev članek »Družba in literatura v antiki« (Živa antika 1951, 59—67) ne bi smel izostati, zlasti še, ker je v njej prevod daljšega odlomka iz Aishilove »Sedmorice proti Tebam« (verzi 376—450). Med prevajalci Batrahomiomahije

nista omenjena Janez Arlič (glej SBL I 15; Zora 1872, 146) in Vladimir Kermavner (glej SBL I 443), pri Gv. Arnimu pa bi bilo lahko navedeno tudi pravo ime Gvidon Sajovic (op. 131). Prevajalec Ezopovih basni J. F. je Janez Fašalek. Med razpravami o Aristofanu bi bila lahko navedena disertacija pisatelja Frana Detela »De Demi in Aristophanis Equitibus persona« (O osebi Demosa v Aristofanovih Vitezih, 1877), zlasti še, ker intenzivno ukvarjanje z Aristofanom ni ostalo brez vpliva na Detelovo pisateljsko dejavnost. Med slovensko literaturo o grški liriki pogrešam Grošljev članek »Alkaj in Katul« (Živa antika 1953, 169—171) in Sovretovo recenzijo Majnaričeve Starogrčke metrike, dragoceno zlasti zaradi dodatka »mnemotehničnih bergel« k posameznim grškim verzom (Živa antika 1952, 322—5). Če se že omenja Oidipov motiv v slovenski narodni pesmi, bi bil lahko omenjen tudi Orestov motiv: Rošlin in Verjanko (prim. B. Merhar, Slovenske ljudske pesmi, Kondor 45, 164). Seveda bi se dal tudi seznan dijaških uprizoritev antičnih dram znatno razširiti; naj omenim npr. uprizoritev odlomkov iz Kralja Oidipa v grškem izvirniku, ki so jo izvedli dijaki mariborske klasične gimnazije leta 1925 (prim. Tažbor 17. 5. in 20. 5. 1925), ali uprizoritev iste drame v Sovretovem prevodu, ki so jo v režiji F. Lipaha izvedli dijaki ljubljanske klasične gimnazije leta 1927 (prim. F. Koblar, Slovenec 1927, št. 75).

Morda tudi ne bi bilo odveč opozorilo na že omenjeno Đuričevo »Istorijo helenske književnosti«, ki ima podrobne podatke o prevodih grške poezije pri Srbih in Hrvatih ter o srbskih in hrvatskih razpravah s tega področja, zlasti še, ker so nam bili nekateri hrvatski klasični filologi tudi v naši kulturni preteklosti zelo blizu ali celo naši rojaki (npr. Avgust Musić).

Vendar so te vrzeli le neznatne v primerjavi z obsežnostjo zbranega gradiva. Bolj moti dejstvo, da so podatki in Modrovem pregledu brez notranje povezave nalepljeni drug ob drugega kot v nekakšen cento: citat se vrsti ob citatu, narekovaj ob narekovaju, brez prave vraščenosti v literarnozgodovinsko okolje. Vzemimo npr. imena naših najstarejših prevajalcev Homerja: J. N. Primic, St. Vraz, Fr. Miklošič, zlasti pa J. Trdina, J. Vesel Koseski, M. Valjavec, J. Ljubič in drugi! Tu bi si moral pisec zastaviti vprašanje: kaj je gnalo vse te ljudi, da so se skoraj istočasno vrgli na prevajanje Homerja? Pojasnilo, češ da so ga brali v šoli in da je romantika »zelo razširila zanimanje tudi za antično pesništvo«, je vsekakor preveč ohlapno. Zakaj so se odločili ravno za Homerja in ne npr. za Vergila ali Ovida, ki so ga prav tako brali v šoli? Romantika ni samo razširila zanimanja za antično pesništvo nasploh, ampak je s svojimi teorijami o ustvarjalnem »ljudskem geniju« (Herder) zbudila željo po tekmovanju z antiko, željo po domačem, nacionalnem Homerju. Homer je postal romantikom sinonim za vrhunec »objektivne« poezije. Te romantične želje je v obliki pesniške zavrnitve (*recusatio*) formuliral že Prešeren v sonetu »Očetov naših imenitna dela... vam bo Homerjev naših pesem pela«, v istem sonetu je dal tudi program najbolj priporočljivih snovi našim homeridom. Podobne misli srečamo tudi večkrat pozneje, zlasti po letu 1848, npr. pri J. Šubicu, »naj le debele Valvazorjeve knjige prebira, in mnogo slavniga bo najdel, kar že dolgo slovenskega Homera ali Herodota perčakuje« (Slovenija 28. 7. 1848). Zbuditi »slovenskega Homera« — to so neuresničene sanje naše zapoznele romantike. Če dijak tedanjega časa snuje literarne načrte, tedaj ne pozabi zapisati: »rad bi bil naredil še eno kratko epopejo v kranjskih heksametrih.«⁸ Treba je samo brati kulturne rubrike naših časopisov iz tedanjega obdobja: ti so polni občudovanja naših južnih bratov, ki že premorejo epske pesnitve homerskega kova. »V rapsodično-epski poeziji južnih Slavjanov se... preliva skoz usta slepih guslarjev in drugih potujočih pevcev baščina od starih Grkov« (Goslar, Slovenska Bčela 15. 9. 1851, 83). Ljubljanski časnik priobčuje prevod razprave S. Kapperja »Narodska epopea Serbov«, v kateri mrgoli vzporednic med srbsko junško pesmijo in Homerjevo epiko (13. 9. — 8. 10. 1850).⁹ Že nekaj števil pozneje se v istem časopisu pojavi Trdinova »Pripovedka od Glasan-Boga ali Poskus narodne epopeje Slovencev«, naslednje leto pa »Bran in pogin Japodov«. Med temi poskusi »narodne epopeje« in prevodi Homerja istega avtorja leto pozneje je organska zveza: za vsem tem gori zapoznelo romantično hrepenenje po »Homerjih naših«, po »slavjanski Ilijadi«. Josip Jurčič še leta 1866 v uvodu k Hčeri mestnega sodnika toži: »... zastoj se še današnji dan obračamo po slovenskem polji, da bi izteknili kje tacega Homerja.« In slovita »pravda za slovenski šestomer« pomeni samo drug, oblikovni vidik istega romantičnega hrepenenja: osvojiti tudi sam Homerjev verz in mu priboriti domovinsko pravico na slovenskem Parnasu.

⁸ Iz zapiskov Jožeta Kogejca, shranjenih v NUK pod št. MS 494.

⁹ Več o tem glej pri B. Paternuju, Slovenska literarna kritika pred Levstikom (Lj. 1960), 109—119.

Kot rečeno, je večji del Modrovega dodatka sestavljen iz nizanja citatov. Kakor hitro pa pisec zapusti varno zavetje narekovajev, že ni več zanesljiv. Tako npr. že takoj na prvi strani, kjer piše, da o Hermanu de Carinthia »vemo, da je obvladal grščino, saj je 'prevajal grška dela iz arabskih prevodov v srednjeveško latinščino'« (559—560). To je podobno, kot če bi zapisal, da je Gradnik obvladal kitajščino, saj je prevajal kitajsko liriko iz angleških prevodov v slovenščino. V resnici za Hermanovo znanje grščine ni dokazov. Nasprotno, Th. Silverstein je celo napisal razpravo »Herman of Carinthia and Greek« (Medioevo e Rinascimento, Studi in onore di Bruno Nardi, Firenze 1955, 681—701), kjer izrecno dokazuje, da Herman ni znal grščine.

Drug primer takšnega prenatrženega sklepanja je npr. trditev, da je »že pred Murkom deloma obravnaval isto snov tudi Gregor Krek« (561). V resnici so bile raziskave M. Murka in G. Kreka, vsaj kolikor so vplivale na homeroslovje, usmerjene v dve povsem različni področji. G. Krek je pripadal smeri tedanje komparativne mitologije in je skušal z njenimi metodami rekonstruirati praslovansko mitologijo; skušal je ugotoviti predvsem tipologijo slovanskih mitov in je ob tem iskal vzporednice v grški mitologiji. Nasprotno pa je M. Murko raziskoval procese rojevanja, posredovanja in recitiranja ljudske epike in je pri tem odkril zakonitosti, ki so bile »richtungsweisend« (A. Lesky) za vsa nadaljnja raziskovanja Homerja v tem pogledu. Pač pa bi lahko kot nekakšnega Murkovega predhodnika na tem področju omenil F. Miklošiča, zlasti njegovo razpravo *Die Darstellung im slavischen Volksepos* (Prikazovanje v slovanskem ljudskem epu, *Denkschriften der Akademie der Wissenschaften, Phil.-hist. Klasse 38, Wien 1890*, izšlo tudi v ruskem prevodu, Moskva 1895), kjer je pritegnil k raziskovanju stilnih značilnosti slovanske ljudske epike obilico zanimivih paralel iz Homerja. Miklošič v tej razpravi sebe izrecno označuje kot pristaša (Lachmannove) »teorije krajših pesmi« (Kleinliederteorie, prim. ZGK 133) in tudi polemizira s številnimi nasprotniki te teorije. Iz citirane literature je razvidno, da je Miklošič presenetljivo natančno poznal vso sodobno strokovno literaturo o Homerju. Ta zanimiva, vendar vse premalo upoštevana razprava je v resnici zelo blizu sodobnim Parry-Lordovim primerjalnim raziskavam srbskohrvatske in homerske epike, ponekod pa jih v svojih izsledkih celo presega. Navedba te pomembne Miklošičeve razprave bi bila še tem nujnejša, ker Moder z vso gotovostjo omenja precej sporno poročilo, da je »znano, da je Miklošič po letu 1830 v Gradcu na podlagi svojih prevodov predaval o Homerju« (564). A. Slodnjak, na katerega se pisec sklicuje, je veliko previdnejši: zapisek, da Miklošič »Homera slovenski učil«, označuje kot »precej nejasen«, ki »menda« pomeni, da je Miklošič v Gradcu predaval o Homerju. Toda — ali ni morda izraz »Homera slovenski učil« treba razumeti cum grano salis, da Miklošič Homerja, ki mu je slovenščina še nepoznana, prevajal v naš jezik?

Med zbranimi primeri najstarejših slovenskih heksametrov na strani 562 me moti Zupanov verz: »Ako ti Dora ne dá, manjkalo nekaj ti bo«. To sploh ni heksameter, ampak pentameter!

Nadaljnji primer takšne površnosti je npr. op. 140, ki trdi, da je I. Dolenc opozoril na nekaj vsebinskih in motivnih paralel med Sapfo in Prešernom. Kot je razvidno že iz samega naslova Dolencevih člankov, opozarjajo le-ti samo na paralele med Grillparzerjevo dramo »Sapfo« in Prešernom, ne pa na paralele med grško pesnico Sapfo in Prešernom.

Očitna je tudi tendenca po poligrafiji. Tako npr. ne vidim razloga, zakaj je treba naštevati vseh 50 imen predsokratikov, kolikor jih vsebuje Sovretova knjiga (op. 161), čeprav jih je le petina med njimi pesnikov, ki bi sodili v ZGK I.

Moder je svoj dodatek poklonil spominu pokojnega Antona Sovreta. Kakor je ta gesta plemenita in izraz iskrene pietete, ki je v naši tehnokratski dobi že zelo redka, pa moram izraziti dvom o točnosti tamkajšnje navedbe, da so Sovretu »ravno obširni odlomki iz starogrških pesnikov, ki jih je prevajal nalašč za to knjigo (= ZGK I), dali tisti zadnji in odločilni nagib, da so dokončno dozorela njegova dolgoletna prizadevanja za prevod starogrške lirike« (559). Kolikor mi je znano, je imel Sovrè, ki je svoje delo planiral vedno za nekaj let naprej, že dalj časa v načrtu, da se takoj za prevodi grških tragedij loti starogrške lirike; vsekakor prevajanje odlomkov za ZGK ni bistveno vplivalo na spremembo njegovih delovnih načrtov.

Z naštevanjem teh pomanjkljivosti in spodrsrljajev nimam namena zmanjševati pomena Modrovega dela, ki gotovo zasluži nekaj več kot stereotipen izraz pohvale; želel sem samo nakazati meje njegove vrednosti in uporabnosti. Moder se uvodoma izrecno odreka samostojnemu kritičnemu pretresu obravnavanih prevodov. Nikjer ne za-

stavlja načelnih vprašanj, kot npr.: Kdaj je bila antika v naši kulturni preteklosti živa sila, ki je s svojim zgledom in vplivom spodbujala in usmerjala mlado rast? Kdaj in kako je odigrala svojo vlogo — da se izrazim s pogosto navajanimi besedami Ivana Prijatelja — kot zlat korektiv med mlado zaletelostjo in staro okorelostjo? Kdaj in zakaj pa so morda njeno avtoriteto tudi zlorabljali za dušitev novih teženj in naprednih hotenj? Moder ne zastavlja takšnih in podobnih vprašanj, niti ne išče odgovorov nanje. Z drugimi besedami: Moder ne vrednoti, ampak samo niza gradivo. Zato je njegov dodatek dragocen predvsem kot inventar naših stoletnih stikov z grško poezijo, kot nekakšna pa so morda razširjena bibliografija. Vanj je pisec zabeležil vsak, še tako skromen podatek, ki mu je bil dosegljiv, vendar brez izbiranja in brez vrednotenja: znamenite razprave poleg časopisnih reportaž, umetniške prepesnitve Josipa Stritarja in Frana Albrehta poleg dijaških nalog Antona Aleša, Janeza Gostiše in Jožeta Rogača. Vsakemu raziskovalcu naših stikov z antiko bo ta pregled več kot dobrodošel, saj mu bo znatno olajšal zamudno brskanje po splošnih bibliografijah in po težko dosegljivih časopisih. V vsem pa, kar presega okvir bibliografskega podatka ali kar ne nosi etikete narekovaja, bo moral biti uporabnik tega inventarja skrajno previden in si ustvariti samostojno sodbo.

Kajetan Gantar

NOVA REVIJA ZA KULTURO RUSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Z novim letom je začel izhajati pri Inštitutu za ruski jezik sovjetske akademije znanosti poljudnoznanstveni dvomesečnik *Russkaja reč*. V uredniškem odboru beremo imena znanih rusistov, kot so V. V. Vinogradov, S. A. Koporskij, L. M. Leonov, F. P. Filin, N. Ju Švedova. Glavni urednik je rusist-sintaktik V. I. Borkovskij.

V uvodni besedi je uredništvo z zvenečimi izrazi orisalo podobo ruskega jezika; tudi za nas je pomembno njihovo geslo:

*Ne ljubitʹ rodnuju reč neľzja,
znatʹ i čuvstvovatʹ ee neobhodimo.*

*Rodne besede ni moč ne ljubiti;
a treba jo je še poznati in čutiti.*

Da je kulturi knjižnega izraza nujno posvečati tolikšno skrb, prepričljivo utemeljuje uvod dopolnjujoči članek o razširjenosti ruskega jezika na visokih in srednjih šolah vseh petih celin.

Vsebinska prvega zvezka je živa in raznolika. Glavni urednik povzema prispevke prvih šestih zbornikov *Voprosy kulʹtury reči*, ki so izšli do leta 1965 pod uredništvom pokojnega leksikografa S. I. Ožegova. S tem je V. I. Borkovskij opisal tudi vprašanja, ki se bo z njimi ukvarjala nova revija: pravorečna in pravopisna norma, nastajanje, življenje in odmiranje besed in njihovih pomenov, knjižni jezik in njegove plasti, odnos knjižnega jezika do drugih oblik ruščine, stilno vrednotenje jezikovnih sredstev, terminologija, jezik v umetniških delih, itd.

Tako več avtorjev že v tem zvezku obravnava pomen pesniškega jezika v skupni zgradbi knjižnega jezika. Opazno se opirajo na ideje, ki jih je pred desetletji tako uspešno gojil G. O. Vinokur in po katerih je jezik srce besedne umetnine, njena vrednost pa je neločljivo povezana z jezikovnim izrazom. Zato zavračajo trditev, ki se tako pogosto zapiše ocenjevalcem literarnih del: »Izredna umetniška stvaritev, toda žal pisana v slabem jeziku«, ali narobe: »Delo je pisano v lepem jeziku, vendar je ustvarjeno brez umetniške potence.«

Članek V. P. Grigorjeva, *Pesnik in norma*, se opira na to misel znamenitega lingvистa L. V. Šerbe: *Kogda čuvstvo normy vospitano u človeka, togda-to on načinaet čuvstvovatʹ vsju prelestʹ obosnovannyh otstuplenij ot nee (Ko si človek privzgoji občutek za normo, šele začuti čar, ki ga v sebi skriva utemeljeno odstopanje od norme)*. Grigorjev za pesniškemu jeziku priznava najvišje mesto v celoti knjižnega jezika, vendar meni, da se do te »mansarde« povzpne samo tisti, ki se je uspešno pretolkel skozi vsa »nižja nadstropja«. Besednim umetnikom priznava levji delež pri oblikovanju knjižnega jezika; jezikovno normo soustvarjajo, obenem pa jo tudi najdržnejše spreminjajo. Slab je po njegovem tisti pesnik, ki se je dal popolnoma ukleniti ustaljenim slovničnim in poetičnim normam, kajti novi vsebini se morajo podrediti tudi oblike. Zagovarja Beethovnovo mnenje: »Ni ga pravila, ki ga ne bi smeli spremeniti, če s tem dosežemo večjo skladnost in lepoto.«

V razdelku *Sodobna odrska izreka* igralci, režiserji in gledališki pedagogi odgovarjajo na vprašanja redakcije. Ruski gledališki izgovor je namreč že več desetletij v krizi; dokaj nepopustljivo varuje stare izgovorne norme, ki pa jih je že prerastlo živo osrednje knjižno pogovorno okolje. Zato posegajo vprašanja predvsem v ta območja:

Ali naj se odrski izgovor loči od siceršnje knjižno pogovorne izreke?

Ali odrski jezik sme tako vztrajno varovati stare pravorečne norme?

Koliko je dopustno stilizirati igralčev govor?

Katere pomanjkljivosti odrske izreke so v tem trenutku najbolj občutne, kateri odmiki od norme najbolj nevarni?

Odgovori gledališnikov so neenotni, deloma celo popolnoma nasprotni. Soglasno pa so izrekli željo, da bi morali jezikoslovci v jezikovnih priročnikih in pravorečnih slovarjih natančneje določili vrednost izgovornih dvojic, zlasti kadar je dovoljeno dvojno naglasno mesto ali mehke in trde izgovorne nekaterih soglasnikov. V nasprotju s splošno uveljavljeno govorno prakso, ki jo sprejemajo tudi slovnice in rusko pravorečje, se gledališče še trdno drži mehkega izgovora dolgega zvonečega šumnika *žž* (*vožži, ježžu*); v pridevnikiških tipa *krepkij, strogij, tihij* je v zadnjih desetletjih prevladal mehke izgovorne velarov *k, g, h* — kakor ga nakazuje tudi pisava (*-k'ij, -g'ij, -h'ij*), gledališče pa vztraja pri stari normi s trdim izgovorom velarov (*-kaj, -gaj, -haj*); nadalje se gledališče poteguje za trde izgovorne povratnega členka *-sja* (*ostalsja = astalsja*), le kadar ima členek v pisavi obliko *-sš*, naj bi bila dovoljena oba izgovora (*s in s'*).

Zanimivo je tudi, da anketiranci z obžalovanjem ugotavljajo, da odrski jezik ni več tako melodiozen, kakor je bil; ta pojav je nedvomno v zvezi s težnjami mlajših igralcev, da se odpravi patos, ki še zmeraj prevladuje na odru in v recitacijah. (Vprašanja govornega jezika v gledališču in filmu, po radiu in televiziji so živa tudi pri nas; človek se nehote spomni, kako si domišljamo, da smo knjižno izreko spremenili v pogovorno samo s tem, da smo nedoločniku odvzeli končni *i*.)

V jedro jezikoslovnega snovanja je s svojim člankom posegel A. N. Skvorcov. Ob dveh primerih je pokazal, kakšnim ogorčenim napadom so včasih izpostavljene nove besede in zveze; seveda temelji takšno sovraštvo (ali tudi pretirana ljubezen) do nekaterih besed zgolj na osebnem občutku posameznikov in jezik se navadno zanje ne zmeni veliko. Prava drama se je tako razpletla okoli besede *prilunit'sja* in podobnih izpeljank. Izraza *prilunit'sja* in *prilunenie* sta se čez noč utrdila v letu 1959, ko so začeli govoriti o pristajanju na mesec. Ruščina je pred desetletji po zgledu francoskega glagola *atterrir* ustvarila svoj glagol *prizemlit'sja* (pristati — letalo ipd.). Osrednja prvina tega glagola, *zemlja*, je preočita, da bi isti glagol lahko uporabili tudi za pristajanje na mesečevi površini, zato je razumljivo, da je po njegovem vzorcu nastal glagol *prilunit'sja*, kakor nastajajo tudi druge zloženke, npr. *lunot'rjasenie* (po *zemletr'jasenie*) ali *lunografija* (po *geografija*). Pojavljajo se celo že glagoli *primarsit'sja, privenerit'sja, prisaturnit'sja*. S takim glagolom izrazimo dejanje krajše in natančneje kakor z opisom (npr. *opustit'sja na poverhnost' lunny; priletev, opustit'sja na lunu*). Isti glagol je leta 1959 sprožil precejšnje razburjenje tudi v francoski akademiji, vendar so se spori tedaj pletli le okrog vprašanja pisave (*alunir* ali *allunir*).

Podobno sta nekatere ljubitelje jezika ogorčili zvezi *golevoj moment* in *golevaja situacija*. Izraza sta se najprej rabila v ožjem krogu (nogomet); pozneje sta se hitro razširila tudi med športnim občinstvom in v tisku. Postala sta potrebna, čeprav ju ta ali oni odklanja kot grda, smešna, popačena itd. Okusi so seveda lahko različni, toda jezikovna kultura se mora opirati na izbor, ki ima v jezikovnem mehanizmu globljo in splošnejšo utemeljitev.

Ogorčen boj se je razvnel tudi med zagovorniki in nasprotniki novih imen za prebivalce mest in pokrajin na *-čanin, -čane*. Imena na *-čanin* namreč rastejo kot gobe po dežju in izpodrivajo stara imena na *-ec* (*rostovec — rostovčanin*). Proti imenom na *-čanin* se je ostro izreklo več uglednih pisateljev, vendar brez pravega uspeha, kajti imena na *-ec* se še dalje umikajo. Pisec članka razlaga tolikšno produktivnost in agresivnost pripone *-čanin* prav iz njene enopomenskosti; docela očitno je, da je *sverdlovčanin* samo prebivalec Sverdlovskega, medtem ko pomeni dvojica na *-ec* (*sverdlovec*) poleg prebivalca Sverdlovske lahko še častilca ali posnemovalca Sverdlova, ali tudi delavca v zadruzi z imenom Sverdlov. Pripونا *-čanin* je bila prvotno utemeljena samo pri imenih na soglasnike *k, t, c*, ki so se pred morfemom *-janin* palatalizirali v č (*Vjatk/a : vjatčanin*); pozneje se je pripونا v novi sestavi (*-čanin*) osamosvojila in osnove so jo sprejemale

ne glede na končni soglasnik (*Rostov : rostov/čanin*). Podobno zmagovito prodiranje pri-pone -čan lahko opazujemo tudi pri naših imenih (*Maribor-čan*).

Med drobnimi prispevki nove revije beremo oris pomenskega razvoja besede *magazin*, sprejete v dobi Petra I., in opis dolge zgodovinske poti, ki jo je prehodila beseda *kazna* (državna blagajna, zakladnica), da je iz arabščine prešla v ruščino (14. stol.).

Pozornost zasluži tudi prispevek o razmerju pomenov *gora — les* v slovanskih jezikih, pa ugotovitev, kako so prej ozko specialni termini iz potresnega območja (*sejs-mika* in njene sorodnice) po potresu v Taškentu postale vsakdanje in splošno rabljene besede.

Na koncu nove revije je še nekaj zanimivosti o tem, kakšna vprašanja po tele-fonu G-6-18-43 zastavljajo Inštitutu ruskega jezika sovjetske akademije znanosti, kjer so uredili pravo jezikovno posvetovalnico.

F. Jakobin

POZABLJEN SLOVENSKI KULTURNI DELAVEC

22. okt. 1963 je umrl v Beogradu dr. Dragan Šanda, profesor v pokoju. Kolikor je meni znano, ni njegove smrti omenil noben slovenski list. Poznal sem njegovo tragedijo Lepa Vida, več let sva skupaj službovala in tako sem iz pogovora z njim zvedel, da piše pentalogijo o Celjskih grofih: pet tragedij, vsaka v petih dejanjih. Po njegovi upo-kovitvi v letu 1932 ga nisem več videl in nisem vedel, ali je to obširno delo dovršil. Obrnil sem se na njegovega sina z željo, da bi mi poročal o življenju in delu svojega očeta. Vsi podatki, ki jih tu objavljam, so vzeti iz zaprošenega poročila.

Dragan Šanda se je rodil 21. okt. 1881 v Rogatcu. Gimnazijo je dovršil v Mariboru, jezikoslovne študije na Dunaju, kjer je mnogo občeval s Cankarjem in Župančičem. Na Dunaju je tudi služboval, dokler ni bil med prvo svetovno vojno mobiliziran. Po pre-vratu je bil nameščen na ljubljanski realki, pozneje pa na III. realni gimnaziji. Živel je bolj sam zase, v javnem življenju se ni udeleževal. Leta 1931 se ni udeležil tako zvanih Živkovičevih volitev, čeprav so morali vsi uradni predstojniki nujno svetovati vsem podrejenim, naj gredo volit. Posebno velika je bila volilna abstenenca pri profesorjih. Posledice niso izostale: nekateri mlajši profesorji so bili odpušteni iz službe, starejši pa deloma upokojeni, deloma premeščeni na jugovzhod države. Le redki so prišli nazaj. Šanda je bil v 51. letu starosti predčasno upokojen in je v prisilnem pokoju živel 31 let. Preselil se je najprej v Maribor, leta 1939 pa v Beograd, kjer je v prav skromnih raz-merah umrl v starosti 82 let. Pokopan je v Rogatcu.

Izdal je dve knjigi v lastni založbi: med prvo svetovno vojno že omenjeno Lepo Vido, že pred njo pa Poezije. Kritika ni bila ugodna. To ga nikakor ni odvrnilo od slov-stvenega dela, pač pa se je skoraj povsem umaknil iz javnosti; v rokopisu je zapustil vrsto leposlovnih in znanstvenih spisov.

Njegovo največje delo je pentalogija o Celjskih grofih: sestavljajo jo tragedije Ema Krška, Elizabeta Frankopanska, Veronika Deseniška, Knez Ulrik Celjski in Osveta. Za to delo se je moral poglobiti v slovensko zgodovino in je zbiral 15 let gradivo za svojo Genealogijo, ki obsega dva dela: Pokolenje, rod in slovenstvo grofov Celjskih in Slovensko srednjeveško plemstvo. V rokopisu sta ostali tudi zbirki pesnitev Ode in Akordi poleg razprave Načela estetske kritike za lirске proizvode. Pisal je tudi o Volk-merjevi pesniški individualnosti in podobno se je ukvarjal z Vrazovo lirsko in nje estet-sko ceno. V rokopisu je še Vrazova antologija v slovenskem jeziku.

Obsežen je tudi seznam njegovih zgodovinskih spisov. Genealogijo smo že ome-nili, naštejmo še nekaj drugih: Nekdanja slovensko-hrvaška narodnostna meja in vprašanje nemškega kulturnega vpliva na Slovence; Nekaj novih podatkov iz slovenske zgodovine; Zgodovinski razvoj zemljepisne razsežnosti ozemlja Slovencev (poslano aprila 1945 bodoči vladi za mirovno konferenco); O rodu grofa Višnjegorskega in Eme Krške; Slovenstvo grofov Celjskih (polemika, Jutro, 15. I. 1937); Kajkavci in staroslo-venščina s historijske strani.

Vse rokopise hrani sin v Beogradu, nekaj pa jih je v prepisu shranjenih v mari-borski študijski knjižnici in pri Zgodovinskem društvu v Mariboru.

To bi bilo v glavnem vse, kar bi mogel povedati o Šandi. Hotel sem samo nekoliko nakazati pot tistim, ki bodo skušali odkazati primerno mesto pozabljenemu kulturnemu delavcu kot pesniku in kot vnetem raziskovalcu slovenske preteklosti.

Ivan Dolenc

KRONIKA NEČISTI PRIJEMI JANEZA GRADIŠNIKA*

Na moj odgovor Janezu Gradišniku kot ocenjevalcu Jezika in Slovstva 1966 (objavilo ga je Delo po mojem 6-tedenskem prizadevanju) sem dobil odgovor 6. IV. 1967. V njem Gradišnik pobija nekatere moje očitke na način, ki komaj spada na kulturno stran našega vodilnega dnevnika. Mislim, da je moja dolžnost opozoriti javnost na metodo zavijanja, podtikanja in neposrednega laganja, s katero hoče Gradišnik za vsako ceno rešiti svoj umišljeni sloves reševalca slovenskega jezika.

Oglejmo si po vrsti njegove odgovore na moje očitke.

1. Glede zamud pri poročanju se Gradišnik brani, češ da je za vse to krivo Delo. Toda jaz sploh nisem trdil, da je krivec on, Gradišnik, zapisal sem samo, »da pri Jeziku in slovstvu nismo zadovoljni s tem, da je Delo o številkah našega časopisa poročalo s tolikšno zamudo«. Delo, ne J. Gradišnik. Da so zakasnitve očitne, priznava sam J. G.

2. O Gradišnikovi vnaprejšnji nenaklonjenosti Jeziku in slovstvu sem sklepal na podlagi poudarjanja malih napak, nestrokovnjaško pristranskega vrednotenja posameznih prispevkov, le delnega upoštevanja našega petita, dolžine poročil od 5. do 8. štev. ipd. To so razlogi za mojo domnevo, ne pa, kot mi podtika J. G., dejstvo, da je odkrival napake v Jeziku in slovstvu (večina itak niso bile napake). Ker si je breme poročanja o našem časopisu naložil sam, bi se bil torej v preteklem letu toliko bolj moral zavedati dolžnosti, ki iz tega izhajajo.

3. Gradišnik še kar naprej slepo zagovarja normo v »slovnici in pravopisu« oz. »veljavno normo našega pravopisa in slovnice«. Kako zelo veljavna je ta norma v obeh delih, kažejo kritike o njih. Komaj koga bo mogoče prepričati, da veljavna plejada mož, ki ju je izdala, ne bi pobila svojih oponentov, ko bi jih dejansko mogla z argumenti. Kljub temu Gradišnik vztrajno zagovarja oba priročnika. Že to kaže, da ali ne ve, kaj dela, ali pa ravno s hvalo skuša rešiti tisto, kar se ne da z znanstvenim argumentiranjem. Moj očitek, da se G. dostikrat nekritično sklicuje na ta dva priročnika, je torej upravičen; da je to zavajanje nepoučenih, dodajam sedaj.

4. Kratkonoga, nesmiselna laž je Gradišnikovo zatrjevanje, da sem jaz »kot urednik že ob koncu prejšnjega letnika /tj. JiS 1965/ (8. 10.) objavil kot edino poročilo o /njegovem/ trudu za slovenščino članek T. Korošca »Teorija in praksa v Slovenščini za Slovence«, čeprav m/i/ je moralo biti očitno, da članku še malo ne gre za odkrivanje resnice.« To se reče z drugimi besedami, da sem jaz dovolil tiskati stvari, za katere sem vedel, da so neresnične! Toda jaz tedaj sploh nisem bil urednik Jezika in slovstva, to sta bila akademik prof. dr. Fran Bezlaj in univ. predav. Boris Urbančič. In na tej lažni pretvorbi resničnosti Gradišnik bralcem Dela dalje dopoveduje, kot da sem jaz dal v JiS tiskati stvari, ki so skušale Gradišnikovo »pisanje zavreči za vsako ceno, tudi s puhlimi razlogi«, in da sem torej za pisanje, ki »ni več samo neljubeznivo, temveč tudi pristransko in neobjektivno«. (Lepa počastitev v vsakem primeru tudi za Bezlaja in Urbančiča!)

Kakšni »razlogi« neki so, da se Janez Gradišnik brani s takimi »argumenti«?

5. Jaz nisem trdil, da tisto, kar Gradišnik Slovincem razlaga o slovenščini, ni njegovo »osebno mnenje«. (Še preveč je osebno!) Tudi mu ne očitam, da se hodi »ob težavah posvetovat k strokovnjakom.« Zapisal sem samo, da si »mislim, da se Gradišnik ob določenih težavah hodi posvetovat k strokovnjakom.« To mojo domnevo sedaj potrjuje Gradišnik sam. Strinjam se z njegovo izjavo, da se hodi premalo posvetovat! Nisem pa spet ne očitam, da je »razglašal tuje misli za svoje«, temveč da »bi bilo bolje, da bi ti /strokovnjaki, oz. po Gradišnikovo »ljudje, katerih jezikovno misel ceni«/ sami nastopili s svojim ukom«. Tj. da bi sami branili »veljavno normo«, ki so jo zapisali v SP in Ss. Predstavljam si, da je za Gradišnika tak jezikovni veljak Jakob Šolar, ki je — gotovo na podlagi lastnih izkušenj — po Francozih ugotovil, kar nam prinaša Gradišnik: da »pravih novosti /.../ niso prinesli profesorji in učitelji, marveč »samostojno razmišljajoči ljudje« (kar je Gradišnik sprejel v naslov svojega odgovora: »... ne strokovnjaki, temveč samostojno misleči ljudje«). Zelo bom vesel, če bomo po tej francoski analogiji tudi Slovenci prišli do »edine res dobre slovnice« po zaslugi kakega zdravnika in filozofa. (Upam, da se ti ljudje zavedajo, kaj se od njih pričakuje!)

* Napisano za Delo, a urednik kulturne rubrike, Jaka Stular, ni hotel objaviti (kar sem z muko zvedel po treh tednih). V zvezi z obema svojima poskusoma, da bi bralcem Dela pokazal, kaj mislim o nekaterih problemih slovenskega jezika v zvezi z Gradišnikovim pisanjem o njem in o reviji Jezik in slovstvo, me je Jaka Stular obravnaval na kar se da žaljiv način. (Za tolažbo se mi je od časa do časa v zvezi s tem opravičeval.) Tako vedenje po mojem ne more izhajati iz drugega kot iz prepričanja, da naše časopisje ni svobodna javna tribuna, na kateri prizadeti neposredno rešujejo pereče probleme, temveč glasilo nameščencev, ki nekako upravljajo našo javno besedo. — Nekaj močno nezdravega je v tem.

6. Kar sem zapisal o povezanosti *bralca* in tarč Gradišnikove Slovenščine za Slovence, bo res treba to, kar izjavljajo prizadeti sami, določno dokazati. Zakaj pa preganjam *bravca*, tega nesrečnega otroka očetov SP 1962, sem že razložil in bom še bolj določno. Razlogi za to so znanstveni in praktični, nič pa nima z *bravcem* opraviti »sica lepa tica«.

7. Glede Slovenščine za Slovence Gradišnik še zmeraj nekako brani svoje mnenje, da je prav, če v Delu obravnava jezikovna vprašanja en sam človek, ker »bi se tudi prav hitro zgodilo, da bi eden podiral, kar drugi zida«. Po mojem mnenju to ne bi bilo nič hudega, kadar gre za slabo zidavo, dobro zidanega pa tako ni mogoče kar tako zrušiti. Kolikor vidim, Gradišnika ravno ne boli srce, da pri Delu že 9. mesec ni več jezikovnega koticčka in ga menda še ne bo, dokler Gradišnik ne bo opravil nujnejših del, da bo potem povedal še nekaj stvari, ki so mu pri srcu. Sedaj se Gradišnik sicer dela, kot da brani samo še nedotakljivost naslova te rubrike, češ da ga je »iznašel« on. To je vsekakor napredek v primeri s tem, kar je o istem zapisal 6. avg. 1966: »Ostajam prepričan, da mora biti jezikovna rubrika delo enega človeka.« Dixit in je šel predelovat svojo Slovenščino za Slovence. Pripomniti moram, da Gradišnik pri iskanju naslova Slovenščina za Slovence ni mogel imeti posebnih težav, saj so bila pred vojno s takim naslovom predavanja na radiu, in tudi Čehi imajo npr. knjigo »O češčini za Čehce«; če seveda smem biti o tem informiran.

8. In za konec o ljubiteljih in strokovnjakih. (Moj prvi odgovor Gradišniku dolguje svoj naslov »Ločim ljubitelje od strokovnjakov« kulturnemu uredništvu Dela. Tudi Gradišnik se je mogel, ko je mojemu rokopisu v tem uredništvu pred natisom pripisoval svoje opazke, prepričati, da sem jaz zadevo naslovil s tem, kar je sedaj podnaslov, namreč Nekaj odgovora Janezu Gradišniku...)

Sedaj Gradišnik izjavlja, da je sam ljubitelj v tem smislu, »da o jeziku piš/e/ iz ljubezni do stvari same, da ne išč/e/ pri tem le svoje osebne slave in veljave in da m/u/ ne gre le za uveljavitev njegov/ih/ osebnih pogledov, kot delajo nekateri«. — Zelo pošteno bi bilo, ko bi Gradišnik povedal, kdo so ti nekateri, ki o jeziku torej ne pišejo iz ljubezni do stvari same, temveč iščejo pri tem le svoje osebne slave in veljave in uveljavitve osebnih pogledov. Ali si tega Gradišnik ne upa ali nalašč piše tako, da ti grdi očitki letijo glede na najin spor prav name? Kakšno ljubiteljstvo pa je to?!

In govoriti *bralcem* Dela tako, kot da so zame strokovnjaki tisti z diplomo, nestrokovnjaki pa vsi drugi. Jasno sem zapisal, da so »ljubitelji tisti, ki se niso redno šolali in tudi sicer ne kažejo, da bi bili potrebno literaturo primerno obdelali«. Zakaj potem Gradišnik omenja diplome, na katere, če jih ne potrjuje ustrezno delo, sam nič ne dam; kaj bi se skliceval na lektorsko delo, ki o njem nisem sodil, kakor tudi ne o kosu kruha, ki ga slovenščina reže tako Gradišniku kot še marsikomu? Čemu ponovno metanje blata v nedoločeno smer: »Poznamo ljudi, ki so se na vsa usta razglašali za »jezikovne strokovnjake«, pa so trdili največje nesmisle, in ko bi bila obveljala njihova, bi bila šla slovenščina rakovo pot.« Bodimo vendar določni in pravični! Tako, kot je stvar napisana, morajo *bralci* Dela imeti za takega prvega mene. Naj Gradišnik pove, kje je pri meni našel take nesmisle!

Strokovnjaštvo in ljubiteljstvo in mazaštvo sem presojal z razlogi, še preden mi je to v svojem odgovoru nasvetoval Gradišnik. Z razlogi nastopam tudi proti edinemu strokovnemu očitku, s katerim G. prihaja na dan (»prevod od Smerduja«). Še enkrat pravim, da v konkretnem primeru (tj. v pripombi pod črto) ne gre za pomen »*Smerdujev* prevod«, ne gre za lastnino, temveč za tako imenovani osebkov roditnik (= prevedel je Smerdu). Zato je čisto prav, kar sem tam dejansko zapisal: »Prevod od Franja Smerduja.« To je cel stavek z eliptičnim povedkom. Dejansko pomeni »prevod prihaja od Franja Smerduja« ali »prevedel je Franjo Smerdu«. To torej ni čista samovoljnost, kot mi očita Gradišnik. Vem, da Slovnica take stvari prepoveduje, toda neupravičeno. Ali bom res moral reči, zvest »veljavni normi« naše slovnice, npr. tudi »hruške so naše matere« namesto nedvoumnega »hruške so od naše matere«, celo ko gre za čisto svojilnost, nikar za osebkov roditnik? Itd. upravičeno lahko zapišem jaz, ne pa Gradišnik. — Takega treznega premisleka pri težavah, v katere nas rine pretirano čistunstvo, žal pogosto ni pri Gradišniku, zato pa bi rad pogrešal preveliko vernost njegovo v primerih, ko bi koristno lahko uporabil izrek znanega Slovenca: In dubiis libertas (v dvomnem svoboda). Da bi knjižni jezik približal temu, kar ljudje res neoporečnega govorijo, za to se veliko trudim in se ne strašim niti sogovornikov, ki v merjenju pogledov na jezik uporabljajo tudi nečiste prijeme. Prepričan sem, da resnica mora zmagati, če se zanjo borimo.

J. Toporišič

V OCENO SMO PREJELI

Sovetskoe slavjanovedenie 2, 1967. Akademija nauk SSR.
Knjiga 67, štev. 1—3.

NAROČNIKOM, KI SO ŽE PORAVNALI CELOLETNO NAROČNINO, SE IMAMO ZAHVALITI, DA JE JEZIK IN SLOVSTVO TUDI LETOS REDNO IZHAJAL. KER SMO DOSLEJ PREJELI LE MAJHEN DEL OBLJUBLJENE SUBVENCije, LEPO PROSIMO SE PREOSTALE NAROČNIKE, DA NAM NAROČNINO ČIM PREJ NAKAŽEJO; TAKO NAM BO MOGOČE KRITI STROŠKE IZDAJANJA ČASOPISA DO ČASA, KO NAM BO DENAR IZ SUBVENCije ZAČEL REDNO DOTEKATI.

